

פרק מי שמתו בס"ד

[דף י"ז ע"ב]

תימר משום כבודו של מת אסור ואין תימר משום שאין לו מי שישא משואו מותר, והא תני פטור מנטילת לולב, פי' והכא ודאי משום כבודו של מת הוא דהא יום טוב הוא, תפתר בחול, והא תני פטור מתקיעת שופר אית לך מימר בחול ולא ביום טוב, אמר ר' חנינא מכיון שהוא זקוק לו להביא לו ארון ותכריכין ומקוננות דתנינן תמן מחשיכין על התחום לפקח על עסקי הכלה ועל עסקי המת להביא ארון ותכריכין חלילין ומקוננות, כמי שהוא נושא משואו. ואע"ג דלא איפשיטא התם איכא למימר דמשום כבודו של מת היא כיון דבאבל רבתי תני הכי בהדיא, וכן דעת הרמב"ן ז"ל³. וכן דעת הרשב"א ז"ל, והביא ראיה מדקתני בברייתא ובשבת מיסב ואוכל ואוכל בשר ושותה יין ומברך ומזמן, ואי משום שמחשיכין על התחום ליתסר כדרך שאמרו פטור מתקיעת שופר, אלא ודאי משום כבודו של מת הוא ואפילו יש לו מי שיטרח בשבילו אצרכי קבורתו כגון שיש חבורות בעיר א"נ בלילה שאין יכולין להתעסק בקבורתו פטור מפני כבודו של מת ואסור בבשר ויין.

ויש שמוכיחין מזה הירושלמי דביום טוב כיון דאפשר בעממין מוטל עליו לקברו הוא ואסור בבשר ויין ופטור [מכלל] המצות, וכל שכן ביום טוב שני שהוא עצמו קובר, וכן כתב הרמב"ן ז"ל. ומיהו בשבת כיון שאין קוברין אותו בשבת אע"פ שמחשיך עליו להביא ארון וכו' חייב במצות וכדאי לקמן.

וכתב הר"י ז"ל בעל התוספות זה לשונו: כשנפטרה אמי מ"כ הודיעו לרבינו יעקב אחיה ז"ל שהיה דר במקום קרוב משם ואכל בשר ושתה יין קודם קבורתה, ואמר לנו הטעם כי מאחר שיש לה בעל שחייב בקבורתה אינו אסור

הכי גריס להו הרי"ף ז"ל, אבל יש ספרים שגורסין בתר היה קורא תפלת השחר, וכן היא גרסת רש"י ז"ל. וכגרסת הרי"ף ז"ל נראה לי, דאידי דתנא לעיל פ' היה קורא פטור מק"ש לחתן תנא בתריה פטור ק"ש למי שמתו מוטל לפניו¹. וכן היא בהלכות גדולות.

מי שמתו וכו' פטור מק"ש. לפי שהוא טרוד במחשבת קבורתו והרי הוא דומיא דחתן פטור מק"ש משום טרדא דמצוה.

וחלופיהן. שכן דרך [ש]מתחלפין שהכל חפצין לזכות בו.

שלפני המטה. שממתינין המטה שיכנסו בה כשתגיע אליהן.

ושלאחר המטה. שכבר יצאו מתחתיה ונכנסו אחרים תחתיהם.

את שלמטה צורך בהן פטורין. אפילו הן לאחר המטה. ואת שאין המטה צורך בהן חייבין. שכיון שיצאו בהן ידי חובתן אפילו הן לפני המטה חייבין. אלו ואלו פטורין מן התפלה. דלאו דאורייתא היא, ויש מפרשים לפי שיש להן שהות ולא נראה לרש"י ז"ל שאין זה לשון פטור.

גרסינן באבל רבתי² מי שמתו מוטל לפניו פטור מק"ש ומן התפלה ומן התפלין ומכל מצות האמורות בתורה ואם רצה להחמיר על עצמו הרי זה לא יחמיר מפני כבוד המת. ובירושלמי בעי (לא) [לה] מיבעא אי משום כבודו של מת או לא, והכי גרסינן התם אי משום כבודו של מת או משום דאין לו מי שישא משואו, מה נפיק מביניהון היה לו מי שישא משואו אין

1 כ"כ תוס' ועוד. 2 רפ"י. 3 בתוה"א שער מי שמתו מוטל לפניו (ד' ורשא דף י"ז) ומשם לקוחים כל דברי הירושלמי והרמב"ם ור"י בעה"ת שבדיבור זה.

בשר, ואדרבה עיקר תנחומי אבלים ביין כדכתיב⁵ תנו שכר לאובד ויין למרי נפש, כדאיתא בפ"ק דכתובות⁶. ועוד מה ענין להזכיר מסירה לכתפים ולרבים, לא היה לו להזכיר אלא יציאה מהפתח, אלא ודאי אפילו לא יצא עדיין מהפתח כיון שנמסר לרבים מותר בבשר ויין דלאו מוטל לפניו הוא.

ונראה לי דאע"ג דכתיבנא לעיל דמי שיש לו מי שישא משואו אפילו הכי אסור בבשר ויין ופטור מן המצות משום כבודו של מת זה, אפילו הכי אחר שנעשית כל ההוצאה המוטלת על הקרובים ונמסר לכתפים או לרבים שרי בבשר ויין וחייב בכל המצות, דכיון דרבים הם מתעסקין בו תו ליכא למיחש לכבודו של מת⁷.

גמ'. שאין מוטל לפניו. כגון שהוא בבית אחר.

אוכל בבית אחר. שנראה כלועג לרש.

ואינו מסב. דרך היסבה בחשיבות על צדו שמאלית (או כמוטה) [ובמטה] כדרך מסובין. ואמרינן במסכת אבל רבתי⁸ אבל כל זמן שמתו מוטל לפניו אינו ישן לא על גבי מטה זקופה ולא על גבי מטה כפויה, פי' אלא ישן על גבי קרקע וכדאמרינן הכא אינו מיסב.

ואין מברך. ברכת המוציא. ואין מזמן. אינו צריך לברך ברכת זימון⁹.

[דף י"ח ע"א]

ואין מברכין עליו. אין צריך שיברכו לו ברכת הלחם. ואין מזמנין עליו. אין מצטרף עם שלשה לזימון.

בבשר ויין כיון שאין קבורתו מוטלת עליו. ואינו יודע אם היה רבינו מיקל בכך אם היה עמנו בכפר עכ"ל. והרא"ש ז"ל אוסר בכל ענין. וראיתי לרשב"א ז"ל שלמד מכאן למי שיש לו מי שישא משואו אע"פ שהוא פטור מן התפלה משום כבודו של מת אפילו הכי מותר בבשר ויין שאינו אלא כדי ש[לא] ימשך אחר אכילתו ושתייתו ולא יתעסק בקבורתו. ודבריו תמהין לי חיי שעה התרת לו חיי עולם לא כל שכן, ואין לי ספק שר"ת ז"ל היה מחייב עצמו במצות. הלכך אי איתיה בעיר אפילו באחותו נשואה או ליתיה בעיר במתים דמוטלת עליו קבורתם אסור בבשר ויין ופטור מן המצות, ואי ליתיה בעיר ומוטל מתו על אחרים שחייבין בקבורתם אוכל בשר ושותה יין כר"ת ז"ל וה"ה דחייב במצות. כנ"ל⁴.

ובירושלמי גרסי' נמסר לרבים אוכל בשר ושותה יין נמסר לכתפים [כמין] שנמסר לרבים. פי' נמסר לרבים ולכתפים שהיו חבורות בעיר ממונין על הקבורה וכשהשלים האבל צרכי הוצאתו מוסרין המת לאותן חבורות על מנת שיוציאוהו לבית הקברות כשירצו, שמשעה שנמסר להם אינו מוטל על האבל אלא על אותן כתפים, הילכך אוכל בבית אחר ואוכל בשר ושותה יין מעתה אע"פ שהמת בבית. וכן פרשוהו רבינו יצחק בעל התוספות ז"ל והרמב"ן ז"ל, שאי אפשר לומר דדוקא לאחר שהוציאוהו הכתפים מן הבית, שאם כן לא היה לו להזכיר אכילת בשר ושתיית יין שהן דיני מי שמתו מוטל לפניו אלא דיני אבל דהיינו כפיית המטה ושאר דיני אבלות, דשתיית יין לאבל פשיטא דמותר וכן אכילת

4 דעת הרשב"א נראה ליישבה דס"ל כמשמעות הרא"ה (וממנו בשטמ"ק) דכל פטורו ממצות אפי' כשיושב בטל הוי בגדר עוסק במצוה, שמשום כבודו של מת נתנו לו דין עוסק במצוה בזה שאינו מסיח דעתו ממנו לענינים אחרים, וס"ל להרשב"א דע"ז לא שייך אלא לפטור מלקיים מצוות אחרות אבל לא לאסרו בדברי הרשות כבשר ויין שטעם איסורם ל"ה משום עוסק במצוה אלא כדי שלא ימשך. ומש"כ הרשב"ץ "חיי שעה התרת לו ח"ע לכ"ש" הרי אין אלו אלא דברי רשב"ג בברייתא בירושלמי ז"ל: אבל בשבת מיסב ואוכל ואוכל בשר ושותה יין וכו' ומזמנין עליו ואם בירך עונה אחריו אמן ואחרים שבירכו עונה אחריהן אמן ארשב"ג הואיל והתירתי לו את כל אלו חייביהו בשאר כל המצות של תורה אם ח"ש התירתי לו כ"ש חיי עולם. והרשב"א פוסק כת"ק ולא כרשב"ג כמובא בשמו לקמן ד"ה ואריו"ח תשה"מ. ועיין נובי"ת חיו"ד סי' רי"א הוב"ד בפת"ש שמ"א שהוכיח שחייב אף במצות במעשה דר"ת ובנמסר לכתפים מהך דירוש' דח"ש התירתי כ"ש ח"ע, ולא זכר שר דהרשב"א פליג, וגם דלרוה"פ דלק' ד"ה ואריו"ח הלכה כת"ק ולא כרשב"ג. ועיין כת"ס חיו"ד קפ"ב. 5 משלי ל"א ו'. 6 ח' ב'. 7 וכ"כ הרא"ה ושטמ"ק עפ"י הירושלמי. 8 פי"א, ומובא בתוה"א שם דף י"ח ע"א. 9 כ"ה בר"י מלונל, וברש"י אי' ברכת המזון.

אנו משגיחין בו בזה שאלו היו סבורין בגמ' שלנו כרשב"ג היו פוסקין כן, ובכל מקום שלא פסקו כדברי היחיד אין הלכה כמותו. וכן נהגו הגאונים ובעלי הלכות ז"ל בכל מקום¹⁶.

וכתב הרשב"א ז"ל דהכי נראה מגמרא דילן דמי שמתו מוטל לפניו אסור בתשמיש המטה בשבת, דהא אמרינן במועד קטן¹⁷ דברים שבצנעה נוהג, ואמרינן בריש פ"ק דכתובות¹⁸ בועל בעילת מצוה ופורש מסייע ליה לר' יוחנן דאמר דברים שבצנעה נוהג. וההיא כמת אביו של חתן הוא וקאסרי ליה בתשמיש המטה מבעילה ראשונה ואילך ומדמינן לה לההיא דר' [יוחנן]. משמע דכל מי שמתו מוטל לפניו בשבת נוהג בדברים שבצנעה.

¹⁹ אמאי בועל בעילת מצוה, הא לא קשיא דרבנן אקילו עליה בבעילת מצוה, אלא הא קשיא²⁰ דהתם אמרינן וכל אותן הימים הוא ישן בין האנשים ואשתו ישנה בין הנשים ואסורה להתיחד עמו מה שאין כן באבלות דעלמא, ואמרינן מאי טעמא, אבלות דעלמא חמירא ליה אבלות דהכא כיון דאקילו בה רבנן קילא ליה. והוינן בה מאי קילותא אילימא דקתני בועל בעילת מצוה ופורש התם משום דאכתי לא חל עליה אבלות אי לר' אליעזר עד שיצא מפתח ביתו אי לר' יהושוע עד שיסתם הגולל, אלמא מי שמתו מוטל לפניו אפילו בחול מותר בתשמיש דהא קאמ' דלאו קילותא היא.

ותירץ הרמב"ן ז"ל דהא דאמרינן התם דהתר בעילת מצוה לאו קילותא היא לאו משום דבשאר מי שמתו מוטל לפניו מותר, אלא דאע"ג דהכא שרינן בשאר מי שמתו מוטל

¹⁰ והא דקתני אין מברכין עליו שטפא נקט, דלענין המוציא מאי מברכין עליו איכא, ברכת הלחם [היא] ואין אדם מברך לחברו ברכת הנהנין כדאיתא בראש השנה¹¹, ואם היה חברו אוכל עמו לעצמו הוא מוציא. ויש מן הראשונים ז"ל שמחקו אותו מן הספרים. והרמב"ן ז"ל פירש הכי אינו מברך ברכת המזון לעצמו ואינו מזמן לאחרים בשלושה, ואין מברכין עליו ברכת המזון, שלא תאמר כיון שאינו יכול לברך לעצמו יהא כבור דחכם מברך ובור יוצא קמ"ל, ואין מזמנין עליו לחשבו במנין שלשה לזימון וכל[ה] בברכת המזון היא וכלהו גווני [דברכה] נינהו וה"ה להמוציא שאינו מברך והכל בכלל ברכה בין לפני המזון בין לאחר המזון.

ובירושלמי ה"ג לה ואם אינו יכול לעשות מחיצה הופך פניו כנגד הכותל ואינו לא מיסב ואוכל ולא אוכל כל צרכו ולא שותה כל צרכו ולא אוכל בשר ולא שותה יין ואין מזמנין עליו ואם בירך אין עונין אחריו אמן ואחרים שבידו אין עונה אחריהם אמן. פי' וזהו אין מברכין עליו דקתני בגמ' דילן.

ואמר ר' יוחנן תשמיש המטה איכא ביניהו. רשב"ג מחייב מי שמתו מוטל לפניו בעונה בשבת ות"ק פטר ליה. וגרסינן בבירושלמי ר' יהודה בן פזי בשם ר' יהושוע בן לוי הלכה כרשב"ג. וכתב הרמב"ן ז"ל¹² פסקו בהלכות¹³ הלכה כת"ק דאסור וליתה לדרשב"ג, והקשה הוא ז"ל דהא קימא לן¹⁴ כדברי המקל באבל. ותירץ הוא ז"ל דמי שמתו מוטל לפניו אינו בכלל לפי שהחמירו בכבודו של מת לפניו. וכן כתב הרמב"ם ז"ל¹⁵ דבשבת אסור בתשמיש המטה, ואע"פ שבירושלמי פסקו כרשב"ג אין

10 מכאן עסה"ד לקוח מתוה"א שם דף ט"ז-י"ז [נעיין לקמן מ"ה א' סד"ה והנכרין]. 11 כ"ט א'. 12 בתוה"א שם (דף י"ז) שמשם לקוח כל קטע זה חוץ מדברי הרמב"ם שהוסיפם הרשב"ן. 13 רי"ף במו"ק פ"ג סוסי' אלף רכ"ב [ברא"ש בסוגיאין אי' "ובה"ג כ"י וטס"ה וצ"ל ובהלכות, והכונה לרי"ף במו"ק. כי בה"ג ליתא. וכן במו"ק העתיק הרא"ש רק לשון הרי"ף בלבד. ומסתבר שמ"ש הרא"ש בסוגיאין לקח מהרמב"ן ולכן מכנה להרי"ף "ובהלכות" ולא "רב אלפס" כדרכו. ואע"ג שגם בתוס' הרא"ש אי' "ובה"ג", חוששני שהוגה כך בטעות עפ"י הרא"ש כדרכו של המו"ל בכל ספר זה]. 14 מו"ק י"ח א' וש"נ. 15 פ"ד מהל' אבל ה"ו וכפ"י ב"י ביו"ד סי' שמ"א בדעתו ודלא כב"ח ולח"מ (שם בפ"א) שכ' דלהר"מ נחלקו ת"ק ורשב"ג רק אם חייב במצות עונה אבל איסור ליכא אפי' בחול, ועיין ב"ח שכ"מ גם מהרי"ף במו"ק ודלא כהרמב"ן בשמו. ועי"ש במאור ובמלחמות. 16 ראה במקומות שציין בפירושו יצחק ירנן לריצ"ג ח"ב עמ' ס"א. 17 כ"ד א'. 18 ד' א'. 19 נראה דצ"ל וא"ת אמאי וכו' (בכ"י יש כאז סימו להערה וההערה עצמה איננה). 20 מכאן עסה"ד לקוח מתוה"א שם בשנוי הסגנון.

פטור. ואע"פ שאינו קרובו. ואמרין בגמ' דאם הוא בספינה וחושש לעכברים לא ילך לזוית אחרת ויתפלל לת"ק.

תנו רבנן לא יתהלך אדם וכו' וספר תורה ויקרא בו. לאו דוקא אלא הוא הדין דלא יקרא על פה²⁶. וי"מ דדוקא תפלין וכיוצא בהן אבל ציצית שהיא חובת הבגד מותר, שאין לו לפשוט בגדיו קודם שיכנס בבית הקברות. וי"א דלדידן שאנו לובשים טליתות קטנים לשם מצות ציצית לא הוי מלבוש אלא כתפלין²⁷.

תופס ד' אמות לק"ש. שאסור לקרות בתוך ד' אמות שלו משום לועג לרש.

אמר ר' זריקא אמר ר' אמי וכו'. וכתב רבינו האיי ז"ל [וכו']. כדאי' בהלכות. פי' הרמב"ן ז"ל²⁸ דברי המת הלכות הספד והוצאת המת וקבורה. וגרסינן בירושלמי אין שואלין הלכות לפני מטתו של מת, והא' ר' ירמיה שאל לר' זעירא קומי ערסא [ד]ר' שמואל בר' יצחק, נימר כד הוה רחיק הוה מגיב ליה כד הוה קריב לא הוה מגיב ליה. וראיתי בשם רבינו האיי ז"ל²⁹ דדברי תורה אף חוץ לד' אמות אסור, ואם קבלה נקבל.

תנו רבנן המוליך עצמות וכו' דסקיא. מרצוף גדול של עור.

ואם היה מתירא. אם לא ירכב עליהם.

מותר. לרכוב עליהן מפני שמירתן.

כדרך שאמרו בעצמות [וכו'] שאם היה מתירא וכו'. הא לאו הכי אסור דלא גרע מעצמות ומיהו דוקא לרכוב עליהן אבל להפשילן לאחריו על גבי החמור מותר, והכי גרסינן בירושלמי³⁰ דסקיא שהיא מליאה ספרים או שהיו עצמות המת בתוכה הרי זה מפשילין לאחריו ורוכב³¹. ולא נראה כן מדברי הרי"ף ז"ל ולא מדברי

לפניו...²¹ אפי' הכי לא הוה לן לאחמורי משום הך קולא שלא יתיחד עם אשתו כימי אבלה דמשום הך קולא לא אתי לזלזולי בימי אבלו שהכל יודעין שחמורין הן ימי שבעה מקמי סתימת הגולל ומקילתא לחמירתא לא גמירי אינשי, ולעולם תשמיש המטה אסורה למי שמתו מוטל לפניו אפילו בשבת דלא כרשב"ג.

אבל הרי"א ג' ז"ל סובר דמי שמתו מוטל לפניו מותר במה שהאבל אסור בהן, בין גזרות שבעה ברחיצה וסיכה ותשמיש המטה ושאר גזרות שבעה, בין גזרות שלשים בגיהוץ ותספורת. וכן נראה דעת בעל התוספות ז"ל²². והרמב"ן ז"ל דחה דבריו שאם בבשר ויין אסרוהו ולאכול כל צרכו מפני אנינותו כדי שיפקח על עסקי המת ק"ו לתשמיש המטה שאפילו קל שבקלים אינו עושה כן. וכן בשאר דיני אבלות חייב, ברחיצה וסיכה ושמחה ותספורת והנחת תפלין ושאלת שלום ובמלאכה, ואינו מותר אלא בנעילת הסנדל ובעטיפת הראש ובכפית המטה מפני שהוא טרוד בעסקי מתו. וכן כתב הרי"ף²³ ז"ל שאסור בכולן חוץ מנעילת הסנדל.

אמר רב [אשי] כל זמן שמוטל עליו לקברו וכו'. הורו²⁴ רבותינו הצרפתים ז"ל במי שמת בתפיסה ביד המושל שאינו מניחו לקברו שאין הקרובים אסורין בבשר ויין לפי שאינו מוטל עליהן לקברו, דומה למה שאמרו בירושלמי בפ' בתרא דמועד קטן²⁵ במת שמפנין אותו מקבר לקבר שאין מונין לו משיסתם הגולל הראשון אלא מן השני, ומסתמא [פסקו] אנינותו משנקבר בראשון, וגם זה מכיון שאין מוטל עליו לקברו אין כאן אנינות. ומיהו אין מונין לו אלא משעה שיקבר ואינו דומה למי שנתיאשו עליו לקברו שחלה עליהם אבלות מאותה שעה, דהתם נתיאשו אבל כאן לא נתיאשו ועדיין מצפים אולי יתרצה המושל ויקבר.

תנו רבנן המשמר את המת אע"פ שאינו מתו

21 כנראה חסר כאן, ויש להשלים עפ"י תוה"א. 22 "וכנ"ד בעה"ת" - לקוח כנראה מטו"ד סוס"י שמ"א. 23 צ"ל הר"ף והוא ה"ר פרץ בהגהות לסמ"ק סי' צ"ז קרוב לסופו והובא בהגמ"י פ"ד מהל' אבל ובטור שם. 24 כה"ד לשון הרשב"א. 25 ה"ה. 26 רשב"א ותוס'. 27 ב' הסברות בתר"י וטוב"י סי' כ"ג. 28 בתוה"א שער ההספד, בד' ורשא דף כ"ב א', ושם מובא הירושלמי דלק' מפרקין סה"א. 29 הובא ברא"ש ובטו"ד שמ"ד. ועיי' ביאור הגר"א לסוס"י שמ"ד ותוס' הרא"ש לעיל ג' ע"ב. 30 פ"ג ה"ה. 31 מרה"ד ע"כ מהרשב"א.

גרסינן בגמ' ר' חייא ור' יונתן הוו שקלי ואולי בבית הקברות, הוה קא שדיא תכלתיה דר' יונתן על קברי⁴⁰, אמר ליה ר' חייא דלייה שלא יאמרו למחר באין אצלנו ועכשו מחרפין אותנו. ומשמע מהכא שהמתים אין ציצית בטליתם. וכן נמי במסכת שמחות דהיא אבל רבתי תניא⁴¹ אבא שאול בן בטנית צוה את בניו קברוני תחת מרגלותיו של אבא והתירו תכלת מטלית. והשתא קשי טובא דבמסכת מנחות פרק התכלת⁴² משמע דבטלית של מתים מטילין ציצית, דאמרין התם גבי כלי קופסא חייבים בציצית אמר רבא ומודה שמואל בזקן שעשאה לכבודו שהיא פטורה, מאי טעמא תכסה בה אמר רחמנא [והא] לאו לאכסויי עבידא, בההיא שעתא ודאי רמינן לה משום דכתיב⁴³ לועג לרש חרף עושהו. אלמא מטילין ציצית לטליתו של מת בתכריכיו.

⁴⁴וי"מ רמינן לה שמתירין אותה, כמו שרינן לה, וזה הפירוש אינו כלום, שבכל מקום הטלת הציצית לבגד נקרא כן כגון לא הוה רמי חוטי⁴⁵ רמי תכלתא לפרזומא דאינשי ביתיה⁴⁶, ועקירת התכלת מן הבגד קורין בתלמוד התרה כגון⁴⁷ מתירין מבגד לבגד, והוה ליה למימר שרינן לה כאבא שאול דאמר התירו תכלת מטלית. ולישנא נמי דקאמר בההיא שעתא ודאי הכי משמע, כלומר אע"פ שעד אותה שעה פטרנו אותה באותה שעה ודאי אין פוטרין אותה, והיינו דקאמר ודאי.

והרב ר' זרחיה הלוי ז"ל כתב בספר המאור בשם הרב ר' יצחק בר' מלכי צדק דכשנושאין המת לקברו מטילין תכלת לסדינו שלא יהו נושאי המטה מעוטפין בטליתות מצויצין והוא

הרמב"ם ז"ל פ' אחרון מהלכות ספר תורה³². ונראה שהם סוברים לרכוב עליהם לעולם אסור ועל גבי החמור אפי' אינו עליהם אינו מותר אלא כשהוא מתירא מן הגנבים. ולא נראה כן מהירושלמי שכתבתי, אלא כל שאינו ירא יכול להפשילן אפילו לאחריו ואם ירא רוכב אפילו עליהם, וכן כתב הרשב"א ז"ל.

³³ותניא באב³⁴ רבתי³⁵ המלקט עצמות והמשמר עצמות והמוליך עצמות ממקום למקום פטור מק"ש ומן התפלה ומן התפלין ומכל מצות האמורות בתורה, ואם רוצה להחמיר על עצמו הרי זה לא יחמיר מפני כבוד עצמות. ר' יוחנן בן נורי אומר ירחיק ד' אמות ויקרא את שמע. בן עזאי אומר אם היו עמו בספינה מסלקן לצד אחר וקורא. ר' יצחק אומר של קרובים פטור של אחרים חייב. ר' שמעון אומר בשבת חייב ובחול פטור. ר' נתן אומר אם יש חבילה עמהן פטור מפני שזיקתן שמירתן אבל לא זיקת חבילה³⁵. וכתב (הרמב"ם) [הרמב"ן] ז"ל דהלכתא כת"ק דפטר בכל ענין בין בחול בין בשבת, והנך תנאי כלהו יחידאי נינהו ולית הלכתא כחד מיניהו.

אמר רב יהודה אמר רחבה³⁶ מלוה ה' חונן דל. קרי ביה חונן ה' מלוה דל, שעושה [לויה] לפחות ד' אמות³⁷ למת ה' חונן אותו. וגרסינן בירושלמי³⁸ אמר ר' יוסי אילין דקימין מקמי מתיא לא קימין אלא מקמי אילין דגמלין ליה חסד. וכתב הרי"א ג' ז"ל³⁹ שמע מינה עומדין מלפני המת וכן ראינו חסידים ואנשי מעשה עושין, ע"כ. כתב הרמב"ן ז"ל לומר שאפילו במקום שאין מלוין (אותם) [אותו] עומדים מפניו.

32 בסופו. ומפ' הרשב"ץ ד' הרי"ף והרמב"ם, דלרכב עליהם אסור אפי' בשעת הסכנה, כתר"י וד"ח והגר"א ביו"ד רפ"ב, ולא כהרא"ש בד' הרי"ף והלח"מ בד' הרמב"ם. 33 מכאן עסה"ד מועתק מתוה"א סוף שער שמועה וליקוט עצמות (ד' ורשא ס"ב ע"ב) וכו' ברא"ש מו"ק פ"א סי"ב. 34 רפי"ג. 35 בתוה"א ורא"ש גר': אם יש חבילתו עליו פטור מפני שזיקת שמירתן עליו אבל לא זיקת התפלה. ועיין במפרשים לרא"ש ולמס' שמחות, ועדיין צ"ב. 36 ט"ס וצ"ל אמר רחבה א"ר יהודה כבגמ' ורי"ף, שהרי רחבה תלמידו של רב יהודה כדאי' בפסחים נ"ב ב'. 37 תר"י ורא"ש. 38 ביכורים פ"ג ה"ג. 39 ריצ"ג ח"ב עמ' ל"ח, מובא בתוה"א שער ההוצאה, ד' ורשא כ"ו ב'. ופי' כ"ז בב"י יו"ד שס"א. 40 כן גי' כ"י וראשונים שבדק"ס. 41 פי"ב. 42 מ"א א'. 43 משלי י"ז ה'. 44 קטע זה ושל אחרי מקורם בבעהמ"א סוף מו"ק, ומובא בתוה"א שער ההוצאה (קרוב לתחלתו, דפ' ורשא דכ"ד ב') ומשם לקוח כה"ד, חוץ ממה שאציין מקורו למק"א. 45 חולין קי"א. 46 מנחות מ"ג א'. 47 שבת כ"ב א'.

ציצית אם כן מה צורך לעקור מהן את הציצית.
ועוד שאין לועג לרש גדול מזה.

והרמב"ן ז"ל סובר דבמחלוקת היא שנויה, לפי שמצא בריתא אחת שחולקין בזה באותה בריתא, והיא במסכת ציצית, אחת משבע מסכיות קטנות, והכי תניא התם אמר אבא שאול אבא אמר לי כשאמות התיר לי ציציתי לפי שיש בה משום קדושה, וחכמים אומרים אין בה משום קדושה אלא עושה אותה תכריך למת ומרדעת לחמור. וסובר הרב ז"ל שמן הטעם הזה צוה אבא שאול לבניו להתיר תכלת מטליתו כדרך שצוה לו אביו לפי שיש בה משום קדושה, והלכה כדברי חכמים דקימא לן⁵⁵ תשמיש מצוה נזרקין. וכתב הרב ז"ל דאפילו אבא שאול מודה בזקן שעשאה לכבודו דבההיא שעתא ודאי רמינן ליה ציצית, דהתם ליכא משום קדושה לפי שהטלית פטורה ואין הציצית שבה תשמיש מצוה כלל אלא משום לועג לרש. ונמצא שלדברי הכל מטילין תכלת לסדינו של מת, אלא שאבא שאול מטיל לו ציצית חדש לשם המת וחושש שלא יצא בציצית שיש לו מחיים משום קדושה, ורבנן שרו בין בשלו בין בחדש. זה כתב הרמב"ן ז"ל בספר תורת האדם שלו.

ואני תמה היאך יתירן הא דהכא דאמר ליה דליה וכו', משמע שדבר ברור היה להם שלא היו הנקברים ההם בטליתות מצויצות. ושם אמר הרב ז"ל דמשמע לועג לרש אינה [אלא משום]⁵⁶ דחיים מחוייבין בציצית והם פטורין⁵⁷.

ויש אומרים⁵⁸ דלא רמינן ציצית בטלית של מתים כלל לא בשעת הוצאה ולא בשעת קבורה, כדמוכח הכא. וההיא דמנחות אליבא דשמואל היא דאמר כלי קופסא חייבין בציצית ומודה בזקן שעשאה לכבודו שפטורה ובההיא שעתא ודאי רמינן לה וקברינן ליה, משום דשמואל לטעמיה דסבירא ליה בשבת פ' שואל⁵⁹ דמצות אינן בטילות לעתיד לבא, פ' לאחר מיתה, כמו שכתבתי במסכת נדה פ' האשה שהיא עושה

הולך בלא ציצית, וכשקוברין אותו בקברו מתירין אותו⁴⁸ ונוטלין אותו משום דכתיב⁴⁹ במתים חפשי, כיון שמת נעשה אדם חפשי מן המצות⁵⁰. והשתא מיתרצי כלהו. דההיא דמנחות ליתה אלא בשעת הוצאה והיינו דאמרינן ההיא שעתא ודאי רמינן לה, והא דהכא ודמסכת שמחות איירי לאחר שקברו אותו.

ויש מי שדביא ראיה שמטילין ציצית לטלית של מתים בשעת קבורה ממאי דאתמר בהגדה דמתי מדבר דהו רמו חוטי ואמרו ליה לרבה בר בר חנא מיכדי הנך חוטי וחוליאתא או כב"ש או כב"ה איבעי לך למימניהו, כדאיתא פ' הספינה⁵¹, ומשמע שאפילו אחר הקבורה היו בטליתות מצוייצין, וקשיא הך דהכא והך דמס' שמחות דמשמע דלא הוו תכלת בטלית של מתים. ומפני הספק הזה צוה רבינו יצחק בר' אברהם הצרפתי ז"ל לתלמידיו שיטילו ציצית בסדינו ויחפו אותו בתוך כנפי כסותו מפני הספק הזה. וכשנפטר רבינו גרשם ז"ל אמר ציצית חוץ. ונסתפק להם הדבר אם רצה לומר שיוציאום חוץ לטלית ויקברוהו בלא ציציות או שמא רצה לומר שיוציאום להראות כי בטלית מצוייצית הוא נקבר⁵².

ויש מי שאומר⁵³ דההיא דמתי המדבר לא קשיא מידי, דהתם לא מתו על מטותיהן אלא הם עצמן היו הולכין כל ערב ט' באב וישגין בקברות שלהן, שהכרוז יוצא לפניהם צאו לחפר [וכו'] ולמחר הכרוז יוצא ואומר יבדלו החיים מן המתים ונבדלין החיים וחוזרין לבתיהן, כדאיתא באגדה דאיכה רבתי⁵⁴, לפיכך היו הולכין בטליתות שלהן כמו שהיו לבושים בהן. אבל מת דעלמא אין קוברין אותו בטלית מצוייצית אלא משעת הוצאה מטילין אותה ובשעת קבורה מתירין אותה ונוטלין אותה משם לפי דעת הרב הנז' ז"ל.

וודאי שסברא זו רחוקה היא מאד, שכיון שעל כרחין בשעת הוצאה אנו צריכין להטיל בה

48 כצ"ל ודלא כמוגה בטעות בתוה"א (בד' ורשא). 49 תהלים פ"ח ו'. 50 נדה ס"א ב'. 51 ב"ב ע"ד א'.

52 מובא בטי"ד ס' שנ"א. 53 תוס' ב"ב ע"ד א' ומובא בתוה"א שם. 54 בפתיחתא ס' ל"ג. 55 מגילה

כ"ו ב'. 56 הוספתי מסברא. 57 וכ"כ תוס' בסוגיין. 58 רשב"א. וכ"כ תוס' ב"ב ע"ד א' בשם ר"ח כהן

צדק. 59 קנ"א ב'.

כסות מוכרין כדרכן ובלבד שלא יתכוין בחמה מפני החמה וכו'. אבל למאן דאמר מצות בטלות משום דבמתים חפשי, בין לספרו בין לקברו מותר, דכיון שבטלו ממנו מצות אף אנו אין אנו מוזהרין עליהן, ודכותה נמי בציצית כיון שבטלו ממנו מצות אין אנו מחוייבין להטיל להן ציצית.

אבל הרמב"ן ז"ל תירץ זו דשאני הכא גבי כלאים דלית ביה משום לועג לרש חרף עושהו שאין כלאים נכרין בו, דהא בגד שאבד בו כלאים הוא. ועוד דאפילו בכלאים גמורין מותר, דתנן בכלאים⁷⁰ תכריכי המת ומרדעת החמור אין בהן משום כלאים. וטעמא מאי והלא לפי דרכו כיון שמטילין להן ציצית מההוא טעמא גופיה הוה לן למיסר כלאים בתכריכיהן. ונתן הוא ז"ל טעם בדבר דבכלאים ליכא משום לועג לרש לפי שאף החיים מותרין בכך כשאין מתחממין (מהן) [בהן] ואין מכונין בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים, והמתים אין נהנין ומתחממין בהן ולא מכונין להנאתן.

וצריכין אנו לתירוץ הזה אפילו למה שנהגו שלא להטיל ציצית בתכריכי המת מהטעם שכתבנו [ד]ס"ל כר' יוחנן דאמר במתים חפשי כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות, דהא הכא אמרינן דלייה כי היכי דלא לימרו למחר באין אצלנו ועכשו מחרפין אותנו, ומשמע דאיכא בהא משום לועג לרש, ואלו בכלאים לא חיישינן להכי. אלא דבכלאים ליכא משום לועג לרש מטעמא דאמרנו דחי בכיוצא במתים מותר ובטלית מצויצית (אינה) [איכא] משום לועג לרש, וכדתרין רש"י ז"ל⁷¹. ור"ת ז"ל תירץ דשאני ציצית הואיל ושקולה כנגד כל המצות.

נמצא לפי זה שאפילו למאן דאית ליה שאין מצות ציצית נוהגת במתים וליכא בהא מלתא משום לועג לרש אפילו הכי אסור ללכת בבית הקברות וציציתו מוטלת על הקברות. וי"א דה"ה שאין [ל]מלוי המת לילך מעוטפין מהאי טעמא. אלא שר"ת ז"ל⁷² כתב שזה היה לפי דורות

צרכיה⁶⁰, וכיון דאינן בטלות לאחר מיתה מיחייבין אנן עליהו, מידי דהווי אקטנים דפטורים ומצווין עליהם הגדולים, אבל אנן לא קימא לן כותיה אלא כר' יוחנן דס"ל התם פ' האשה בנדה⁶¹ שהמצות בטלות לעתיד לבא משום דכתיב⁶² במתים חפשי, ומשום הכי אין מטילין ציצית לטלית של מתים. וכן עמא דבר. וכן כתב הרשב"א ז"ל.

ולפי זה בההיא ברייתא דמס' שמחות ודמס' ציצית סבירא להון כשמואל דאמר מצות אין בטלות ומשום הכי היו מטילין ציצית לטלית של מתים, אלא דפליגי אבא שאול וחכמים אי יש בה משום קדושה וצריך ציצית חדשה או אין בה משום קדושה וסגי בישנה. ואנן לא סבירא לן כחד מניהו אלא כר' יוחנן דאמר דמצות בטלות לעתיד לבוא, דכיון דאשכחן דפליגי בו אמוראי סמכינן עליהו, ולפום כללין דקימא לן⁶³ שמואל ור' יוחנן הלכה כר' יוחנן. ואפשר דר' יוחנן אשכח תנא דס"ל הכי. אי נמי בההיא ברייתא לאו חיובא תני שיהא מחוייב להטיל בו ציצית אלא שאין אסור לקברו בה שאין בה משום קדושה, אבל אם אינה מצויצת כלל שיהא חייב להטיל בה ציצית לא תני הכי, כנ"ל.

וכן⁶⁴ נמי מה שאמרו במדרש⁶⁵ למה נסמכה פרשת מקושש לפרשת ציצית לומר שהמתים חייבין בציצית, סברי לה כשמואל דאמר מצות אינן בטלות לעתיד לבא.

ובהא⁶⁶ איתרצה לן אחריתי, דאיכא למידק מאי שנא דלענין ציצית אמרינן התם⁶⁷ דאם לא יטילו לו איכא משום לועג לרש, ואלו בבגד שאבד בו כלאים אמרינן בנדה⁶⁸ דעושינן אותו תכריכין למת. ולא היא דהא אוקימנא התם בנדה דלמ"ד מצות אין בטלות דוקא לספרו, דכיון שאינו דרך לבישה אין החיים מוזהרין על המתים בכך, שאינו אלא כדי שלא יהא מוטל בבזיון, ודכותה בחי שרי כשאנו מתכוין כדאמרינן⁶⁹ מוכרי

60 ברמזי נדה הנדפס לא הובא ד"ז. 61 ס"א ב'. 62 תהלים פ"ח ו'. 63 עירובין מ"ז ב'. 64 רשב"א. וכ"כ תוס' ב"ב ע"ד א' בשם ר"ח כהן צדק. 65 מחז"ו ריש עמ' קמז מספרי בפנים שני [הוא ספרי זוטא]. 66 רשב"א. 67 מנחות מ"א א'. 68 ס"א ב'. 69 כלאים פ"ט מ"ה. 70 פ"ט מ"ד. 71 ע"ד תירוץ הרמב"ן דלעיל כתב הרשב"א כאן בשם רש"י. ותוס' בנדה ס"א ב' כ"כ בשם רשב"ם. 72 בתוס' ובשאר ראשונים.

דוגמא השקוה, פי' דומין לה היו אותן שהשקוה שהיו שמעיה ואבטליון מבני בניו של סנחריב כדאמרין בהנזקין במסכת גיטין⁷⁶. ונדוהו ומת בנדוייו וסקלו בית דין את ארנונו. ומיהו דוקא מספר אחר מטתן של תלמידי חכמים משום דמנדין על כבוד הרב דהא אפילו קב"ה תבע ביקריה כדרב פפא דאישתעי⁷⁷ מילתא [בתר ערסיה] דשמואל ונפל קניא דמטללא, פירוש קנה גדול מהגג, ובעא למבזעיה לארנקיה דמוחיה, פי' כיס שהמוח נתון בתוכו, אבל איניש דעלמא דליתיה צורבא מרבנן המספר אחר מטתו כאלו מספר אחר האבן, אי משום דלא ידע אי משום דידע ולא איכפת ליה.

פיס' נושאי המטה וכו' סמוך לק"ש. פי' כדי שלא יבטלו מצות קריאה. ואקשינן בגמ' והא רב יוסף אפקוה סמוך לק"ש, ופרקינן אדם חשוב שאני, פי' ⁷⁸ שאין כבודו להתעסק בדבר אחר אלא בו עד שיקבר בכבוד.

ירושלמי⁷⁹ תני אין מוציאין את המת סמוך לק"ש אלא אם כן הקדימו שעה אחת או אחר שעה אחת כדי שיקראו ויתפללו. והא תנינן קברו את המת וחזרו אם יכולין להתחיל ולגמור עד שלא יגיעו לשורה יתחילו ואם לאו לא יתחילו. פי' אלמא סמוך לק"ש הוציאוהו ומבטלין קריאתה בשביל המת. ופריק תפתר באילין דהוו סבירין דאית בה עונה ולית בה עונה.

תנו רבנן העם העוסקין בהספד וכו'. ירושלמי⁸⁰ תני ההספד וכל העוסקין בהספד מפסיקין לק"ש ואין מפסיקין לתפלה, מעשה היה והפסיקו רבותינו לק"ש ולתפלה, והא תנינן אם יכולין להתחיל ולגמור, מתני' ביום ראשון מה דתני תנייה ביום השני. וכתב הרמב"ן ז"ל⁸¹ דשמעין השתא דהספד דקודם קבורה בפני המת נשמטין כל אחד ואחד וקורין ק"ש ואין מתפללין, בזמן שאין ההספד בפני המת קורין ומתפללין, ולאחר קבורה אין מפסיקין השורה לא לק"ש ולא

הראשונים שהיו זריזין במצות ציצית ולובשין אותו תדיר אפילו כשהולכין לעסקיהם ולדידהו יש משום לועג לרש, אבל בדידן בדורות אלו שאין זריזין במצוה זו כל כך אלא בשעת תפלה בלבד אין כאן משום לועג לרש, שהרי כמה חיים יש שאין ציצית בטליתן. זה כתבו משמו ז"ל. וגם הוא סובר שאין להטיל ציצית בטלית של תכריכי המת, ונהגו כן. וגם נהגו ללוותו בטליתות מצויצות.

ומי שחושש ללכת בבית הקברות בטלית מצויצת משום לועג לרש אינו מתקן כלום כשהוא צורר הכנפות, שמפני צרירה זו לא נתבטלה מצות ציצית ממנה כדאי' בפ' בפרק הקומץ רבה⁷³. ואם מפני הרואין שחושבין שכבר נתבטלה מצות ציצית, יותר יש לחוש לעצמו שלא יאמרו שהוא מבטל מצות ציצית.

[דף י"ט ע"א]

אמר ר' יהושע בן לוי כל המספר וכו'. [לספר בגנותן אחר מיתתן, רש"י. והטעם להרא"ש מפני שעשו תשובה]⁷⁴.

והמטים עקלקלותם. לעיל מיניה כתיב ה' לטובים ולישרים בלבותם וסמך ליה והמטים עקלקלותם, כלומר והמכריעים את חובותם יותר על זכותם להטותם לכף חובה. יוליכם ה' את פועלי האון. כלומר יפילם השם בגיהנם עם פועלי האון.

ואמרין בגמרא דשמותי נמי משמתינן ליה, דתנן הוא היה אומר, פי' עקביא בן מהללאל, אין משקין לא את הגיורות ולא את המשוחררות, פי' דס"ל לעקביה משום דבני ישראל כתיב בפרשת סוטה ממעטינן מיניה גר ועבד משוחרר שקנאו לנשותיהן ונסתרו שאין משקין אותן, הכי אמ' במסכת עדיות⁷⁵, וחכמים אומרין משקין, אמרו לו מעשה בכרכמית, פי' כך שמה או על שם מקומה, שפחה משוחררת שהיתה בירושלים והשקוה שמעיה ואבטליון, אמר להם

73 מנחות ל"ז ב'. 74 המוסגר כתוב בצד הגליון. 75 פ"ה מ"ו. 76 ג"ז ב'. 77 ה"ג בדפו"י וכת"י (דק"ס). 78 מכאן עסה"ד לשון תוה"א שער ההוצאה ד"ה בפרק מי שמתו, דפוס ורשא דף כ"ה ב'. 79 רה"ב. 80 שם. 81 בתוה"א בריש שער ההספד ד' ורשא דף כ' א'.

בהספד מפסיקין לק"ש ואין מפסיקין לתפלה, מעשה שהפסיקו רבותינו בין לק"ש בין לתפלה. פי' פטורין דקתני בירדו להספד מתחלה קאמר. וכתב הרמב"ן ז"ל דהלכה כרבותינו שהפסיקו בין לק"ש בין לתפלה. ופירש רבינו הא"י גאון ז"ל כך היה מנהגן שבאים משם לאלתר לאחר קבורת המת לשדה בוכים שמפטירין בה את המת וקושרין שורה ראשונה כנגד המת להספד קרוביו וריעיו ומכבדיו [יותר מן הכל, שורה אחרת מי שהוא עמו ובאהבתו ובכבודו] פחות מעט מהן, ושלישית שהן בכבודו פחות מן הראשונים, והכי פירושה הפנימים הרואה את פני האבל שהן קרובין לו מן הכל וכו'.

אמר רב יהודה אמר רב המוצא כלאים בבגדו פושטו ואפילו בשוק. אע"פ שישאר ערום כשפושטו דמוטב דכסיף בהאי עלמא ולא ליכסף לעלמא דאתי.

אין חולקין כבוד לרב. ודוקא בכלאים דאורייתא דהיינו שוע טוי ונוז, דמן התורה לא מיתסר⁸⁵ בס"ד, אבל בכלאים דרבנן אינו פושטו עד שיגיע לביתו דגדול כבוד הבריות שהוא דוחה לא תעשה דרבנן⁸⁶. והכי אמרינן בגמ' דאיסורין דרבנן אע"ג דאלאו דלא תסור אסמכינהו מפני כבוד הבריות דוחין אותן.

גרסינן בגמ' אמר ר' אלעזר בר צדוק מדלגין היינו על גבי ארונות של מתים לקראת מלכים, דאמר ר' יוחנן⁸⁷ לעולם ישתדל [אדם] לראות מלכי ישראל ולא מלכי ישראל בלבד אלא אפילו מלכי אומות העולם שאם יזכה יבחיין בין מלכי ישראל למלכי אומות העולם. ואקשינן ואמאי לימא אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה', התם כדרכה דאמר רבה דבר תורה אהל כל(י)

לתפלה, אבל ההספד מפסיקין בין לק"ש בין לתפלה.

ואמרינן בגמ' שהוא כשמצדיק עליו את הדין לא לימ' הרבה חטאתי לפניך ולא נפרעת ממני אחת מני אלף כדי שלא יפתח פיו לשטן דמשמע עדיין יפרעו.

מתני'. קברו את המת וחזרו אם יכולין להתחיל ולגמור וכו'. בגמ' מפ' לה.

[גמ']. תנא אם יכולין להתחיל ולגמור אפילו פסוק אחד. קודם שיגיעו לשורה יתחילו. נראה מדברי רש"י ז"ל שיתחילו ויגמרו את כלה כיון שהיו יכולין לקרות קודם שיגיעו לשורה אפי' פסוק אחד. וכן כתב הרמב"ן⁸² ז"ל.

ואם לאו לא יתחילו. ועושין שורתם ואחר כך קורין ומתפללים.

[דף י"ט ע"ב]

פיס' העומדין בשורה וכו' תנו רבנן שורה הרואה את הפנים. אותן העומדים אחר שורה פנימית.

הבאין מחמת אבל. כגון הקרובים.

ומחמת הכבוד. כגון רחוקים. חייבין. אעפ"י שהן עומדין בשורה הפנימית.

⁸³תוספת⁸⁴ קברו את המת ועמדו בשורה שורה פנימית הרואה את הפנים פטורה ושאינה רואה את הפנים חייבת, ר' יהודה אומר אם אין שם אלא שורה אחת העומדין לשם כבוד חייבין לשם אבל פטורין, [ירדן] להספד הרואין את הפנים פטורין, ויש אומרים ושניים להן, ושאינן רואין את הפנים חייבין, הסופד וכל העוסקין

82 נדצ"ל הרשב"א שכ"ה לשונו בחידושו. אבל הרמב"ן בשער ההוצאה, ד' ורשא כ"ה סע"ב, מיירי בהכי ולא כ"כ. ואולי יש כאן דלוג המעתיק והי' כתוב כאן גם ד' הטור רס"י שע"ו דפליג על הרשב"א וכ' דיתחילו ויקראו מה שיוכלו ולא יגמרו כולה, והבין הרשב"א שכ"ד הרמב"ן שם ולכן סיים וכ"כ הרמב"ן. בכ"י נ"ב עה"ג: אר"ו ודע שאין צורך לגומרה אחר שהגיע לשורה אלא א"כ יעמדו בשורה החיצונה. עכ"ל. וצ"ב כונתו. וגם צ"ע מהיכן דייק הרשב"א הנ"ל (וכ"כ מאירי) מדברי רש"י, שהרי לא כתב רש"י כלום בנד"ז. (משכ"כ ברשב"א ה"ג טס"ה וצ"ל ה"ג וכ"ה בנדמ"ח מכ"י). 83 כה"ד מועתק מתוה"א שער ההתחלה קרוב לראשו, בד' ורשא דף ל"ז א'. 84 פ"ב ה"י. 85 כאן דילג המעתיק. ואולי הי' כתוב: לא מיתסר אלא שוע טוי ונוז, כמ"ש במסכת נדה בס"ד. שכן מתוך הנדפס ברמזי פסקי מס' נדה בפ' האשה משמע שבס' פסקי נדה הארוך (שלא ראה אור הדפוס) האריך הרשב"א בביאור השיטות בהלכה זו. 86 מרה"ד ע"כ מהרשב"א. 87 כן גי' כ"מ, ובדק"ס הוכיח נכונותה לעומת גירסת הגמ'. גם המשך הגמ' שבקטע זה הוא לפי הגירסאות שבדק"ס.

שיש בו חלל טפח חוצץ בפני הטומאה ושאינן בו חלל טפח אינו חוצץ בפני הטומאה ורוב ארונות יש בהן חלל טפח וגזרו על שיש בו משום שאין בו ומשום מלכים לא גזרו בה רבנן.

⁸⁸ ויש שלמדו מכאן להתיר כניסת הכהנים לבית הקברות לכבוד מתי מצוה שלהן, דאיסור של דבריהם הוא ונדחה מפני כבוד הבריות. ולפי זה אפילו אחרים היו מותרין ליכנס עמו כדאמרין הכא בגמ' בא בטמאה באין עמו בטמאה ואוקימנא בבית הפרס דרבנן משום כבודו. אלא שהרמב"ן ז"ל כתב שזה אינו אלא לפי מה שהיו רבותינו נוהגין בקבורתם שהיו עושין ארונות שיש בהן פותח טפח ויש ביציאתן פותח טפח ולא היתה טומאה בוקעת ועולה, אבל עכשיו לפי מה שנוהגין דורות הללו לעשות קברים סתומים, אפילו יש בהן פותח טפח, כיון שאין ביציאתן פותח טפח, טומאה בוקעת מהן ועולה. ומשניות מפורשות הן במסכת אהלות דכל שאין בו פותח טפח טומאה בוקעת ועולה, דתנן התם ⁸⁹ נפש אטומה וכו' אם היה מקום הטומאה טפח על טפח על רום טפח הנוגע בה מכל מקום טמא מפני שהיא כקבר סתום. ועוד יש משניות אחרות. ואם תאמר דטומאה דרבנן היא אבל מדאורייתא טהור, הא ליתא דהא בספרי ⁹⁰ תניא כל הבא אל האהל, דרך פתחו הוא מטמא ואינו מטמא כל סביביו ומכאן אתה דן לקבר וכו', ותניא נמי התם ⁹¹ או בקבר, זה קבר סתום, או אינו אלא פתוח, אמרת ק"ו ומה אהל שמקבל טומאה אינו מטמא כל סביביו כשהוא פתוח וכו' [שמע מינה] דקבר סתום מטמא כל סביביו ומטמא באהלו. וכן אמרין בגמ' בפרק השותפין שרצו ⁹² בבית סתום פירץ את פצמיו מטמא כל סביביו. ונמצא לפי זה שאין לכהנים ליכנס בבית הקברות לקבורת מתים שלהם. עכ"ל הרמב"ן ז"ל.

ויש מקשין לדברי רש"י ז"ל שפירש גולל דהיני דף העליון [שבארון, כי איכא חלל טפח מאי

הוי תיפוק ליה] משום גולל ודופק שמטמאין באהל כמת. תירץ הראב"ד ז"ל וכן בתוספות שאין כהן מזהר אלא על טמאות שהנזיר מגלח עליהם, וגולל ודופק אין הנזיר מגלח עליהן. דתנן בנזיר פ' כ"ג ⁹³ על אלו טמאות הנזיר מגלח וכו' אלו אין הנזיר [מגלח] הסככות והפרעות ובית הפרס וארץ העמים והגולל והדופק וכלים הנוגעים במת. ותניא בתוספת מכות ⁹⁴ כהן גדול שפרע או שפרס או שנטמא לאחד מן הקרובים הרי זה חייב, זה הכלל כל טומאה מן המת שהנזיר מגלח עליה לוקין עליה את הארבעים וכל טומאה מן המת שאין הנזיר מגלח עליה אין לוקין עליה. ואינו דומה לדם רביעית הבאה משני מתים שמטמא באהל וכהן מזהר עליו, כדנפקא לן ⁹⁵ מעל כל נפשות מת לא יבא, ואע"פ שאין הנזיר מגלח עליו, דהתם דם מיהא הוי טומאה שהנזיר מגלח עליה [כגון] חצי לוג כדאי' התם בנזיר פ' כ"ג ⁹⁶ אבל גולל ודופק כלל כלל לא דאין אותה טומאה כלל בנזיר לגלח עליה.

וא"ת כיון שהגולל טמא היאך הוא חוצץ והא קימא לן ⁹⁷ כל דבר שהוא מקבל טומאה אינו חוצץ בפני הטומאה. תירצו בתוספות שהגולל אינו מטמא בפנים כנגד המת וכדתנן במסכת אהלות פרק ט"ו ⁹⁸ חבית שהיתה מלאה משקין טהורין ומוקפת צמיד פתיל ועשאוה גולל לקבר הנוגע בה טמא טומאת שבעה וחבית והמשקין טהורין, אלמא חוצצת להציל מה שבתוכה. וטעמא לפי שאינו טמא אלא צד החבית שהוא לצד חוץ כדין גולל.

ויש מי שפירש בשם רש"י ⁹⁹ ז"ל שהארונות היו טמונין בכוכין ורוב ארונות יש להן חלל טפח בינם ובין גג הכוך, והשתא אין שם טומאת גולל כלל.

¹⁰⁰ ולענין פירוש גולל אינו נכון פירושו של רש"י ז"ל, שאין דף הארון קרוי גולל אלא כסוי הקבר, ודופק הוא האבנים שמכאן ומכאן כמין

88 כל הקטע מתוה"א קרוב לסוף שער הכהנים (ד' ורשא דף ל"ד ע"ב). 89 רפ"ז. 90 פ' חוקת. 91 שם. 92 ב"ב י"ב א'. 93 מ"ט ב', נ"ד א'. 94 ספ"ג. 95 חולין ע"ב א'. 96 מ"ט ב'. 97 ב"ב י"ט ב'. 98 מ"ט. 99 כ"ה ברשב"א, אבל תורי"ח כ"כ בשם ה"ר יוסף בתוספותיו בשם רבינו שמואל. ובתוס' הרא"ש מובא בסתמא. 100 מן "ויש מקשין" ע"כ מועתק לשון הרשב"א ומכאן ואילך מלוקט מתוה"א ריש שער ההתחלה.

מפני שאינו יודע לשמור תפלו של לא יפיח בהן. ונראה שהזקיקו לרבינו ז"ל לפרש כן דאי בשלא הגיע מאי שנא הני אפי' מכל מצות האמורות בתורה ואפילו מן התפלה נמי פטור. ומ"מ אין פירושו מחזור דאי בשהגיע לחינוך אביו קונה לו תפלין כדאמרין בפ' לולב וערבה¹⁰⁸ קטן היודע לשמור תפלו אביו מניח לו תפלין. ויש לתרץ דהכא נמי בסתם תינוק שאינו יודע לשמור תפלין, והיינו דקתני התם יודע לשמור תפלו, הא בסתם תינוקות אע"פ שהוא כבן תשע כבן עשר אם לא ראינוהו זריז ונזהר בעצמו לא.

ורת"ם ז"ל פירשה בשלא הגיע לחינוך וחייבין בתפלה ובברכת המזון לאו אקטנים קאי אלא אנשים ועבדים. ואי קשיא אי בשלא הגיע לחינוך מאי אריא הני אפי' כל מצות נמי, כבר כתבתי דמשום דאיירי בק"ש שכתוב בהן תפלין ומזוזות וברכת המזון נקט להו וה"ה לשאר מצות בקטן שהוא פטור כל שלא הגיע לחינוך ואם הגיע לחינוך בכלל חייב. ומ"מ משום דאיכא אחריני דקטן חייב בהן אפילו קודם שהגיע לחינוך, כגון סכה דאמרין¹⁰⁹ קטן שאינו צריך לאמו חייב בסכה, קתני הכא דבאלו פטור.

גמ'. אמר רב אב"א נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה. לקדש בלילי שבתות על היין או על הפת¹¹⁰, ואע"ג דמצות עשה שהזמן גרמא היא דכתיב¹¹¹ זכור את יום השבת לקדשו ודרשינן פ' ערבי פסחים¹¹² זכרהו על היין בכניסתו, אפי' הכי חייבות אפי' מן התורה דהא דבר תורה קאמר משום היקשא דזכור ושמור, דאמרין בראש השנה¹¹³ דבדבור אחד נאמרו, ושמור הוי לא תעשה דכל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה והוא אזהרה על עשיית מלאכה בשבת ובהא ודאי נשים חייבות דתנן¹¹⁴ כל מצות לא תעשה בין שהזמן גרמא בין שלא הזמן גרמא נשים חייבות דהשוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה, וכיון דאיתנהו

כותלים והמת נתון באמצע והגולל עליהן. וכן פירש ר"ח ז"ל במסכת חולין וכן כתב רב נתן בעל הערוך ז"ל¹⁰¹ וכן בתוספות. ולשון גולל מלשון וגללו את האבן¹⁰² ואינה אותה אבן שעושין אותה על הקבר אלא אותה אבן שסותמין בה הקבר על המת. וכן מצא הרמב"ן ז"ל במדרש תלים¹⁰³ סיוע לזה, שאמרו שם על האבות לא נקראו קדושים עד שנתנו בארץ ונסתם הגולל בפניהם. וכן פירש הראב"ד ז"ל¹⁰⁴. הלכך אין מוגין לאבלות אלא משעת אותה סתימה, לא מסתימת הארון בדף שלו שהיא בבית.

[דף כ' ע"א-ב']

מתני'. נשים ועבדים וקטנים פטורין מק"ש. דמצות עשה שהזמן גרמא היא וקימא לן במסכת קדושין¹⁰⁵ שכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות. ומן התפלין. דמצות עשה שהזמן גרמא נמי היא דלילה ושבת לאו זמן תפלין נינהו. והה"נ¹⁰⁶ דפטורות מכל מצות עשה שהזמן גרמא אלא דנקט הני משום דאיירי לעיל בפטור ק"ש בעוסקין במת תנא הכא ק"ש.

וחייבין בתפלה. דתפלה רחמי נינהו ומדרכנן היא ותקנוהא אף לאלו. ובמזוזה. משום דמצות עשה שלא הזמן גרמא היא. ובברכת המזון. בגמ' [בעי לה] דאורייתא או דרבנן.

¹⁰⁷ והאי דנקט הני משום דאידי דאיירי בפטור ק"ש וכדכתיבנא איירי בחיוב תפלה משום דתפלה באה אחר ק"ש, ומזוזה וברכת המזון משום דכתיבי בפרשת והיה אם שמוע. וה"ה בכל מצות עשה שלא הזמן גרמא.

וקטנים דפטורי פרש"י ז"ל אפי' בקטן שהגיע לחינוך, והיינו טעמא דאין האב חייב לחנכן באלו כשאר מצות. והיינו טעמא דפטורין בהני משום דק"ש אין זמנו ארוך כל כך והוא אינו מצוי אצל אביו בכל עת שירגילנו לכך. ותפלין

101 ערך גלל א'. ונראה שמקורו בפ' רה"ג לאהלות פ"ב מ"ד שפ"י כן בארוכה. 102 בראשית כ"ט ג'. 103 מזמור ט"ז. 104 ראה בארוכה גם בתמים דעים סי' ר"ד. 105 כ"ט א'. 106 כה"ד מהרשב"א. 107 כה"ד מהרשב"א. 108 צ"ל לולב הגזול, מ"ב א'. 109 סוכה כ"ח א'. 110 נראה דס"ל כהר"ן בשבת דף כ"ג דפת או יין הוי מדאורייתא. 111 שמות כ' ח'. 112 פסחים ק"ו א'. 113 כ"ז א'. 114 קידושין כ"ט א'.

ויש מקשים אם כן אף בעבדים כן שאף הם לא נטלו חלק בארץ ולבעי נשים ועבדים. ומתריצין דשאני עבדים שהם זכרים ושם זכרים נטלו בארץ, והוא הדין לגרים נמי דחייבין מן התורה¹¹⁹. ולי נראה דבגרים לא איבעיא לן או מהאי טעמא או מטעמא אחרינא, אבל בעבדים נראה שהבעיא היא שוה בנשים ועבדים, דהא עבדים בחיוב מצות מנשים גמרינן כדאיתא פ"ק דחגיגה¹²⁰ בג"ש דלה לה מאשה ואי נשים חייבות מדאורייתא אף עבדים כן ואי אינן חייבות אלא מדרבנן הה"נ לעבדים¹²¹.

וי"מ¹²² דאסתפקא ליה משום דאמרינן לקמן פ' שלשה שאכלו¹²³ דכל שלא אמר ברית ותורה בברכת הארץ לא יצא ידי חובתו, והלכך נשים דלא אפשר להו למימר ברית ותורה אף הן אינן חייבות דאורייתא, ולית ליה הא דרב דאמר התם יצא לפי שאינן בנשים.

ואתי למפשט דמדאורייתא חייבות מדתניא באמת אמרו בן מברך לאביו ועבד לרבו ואשה מברכת לבעלה אבל אמרו חכמים תבא מארה לאדם שאשתו מברכת לו, אי אמרת בשלמא דאורייתא אתי דאורייתא ומפיק דאורייתא אלא אי אמרת דרבנן אתי דרבנן ומפיק דאורייתא. ודחי רבינא דהכא במאי עסיקין כגון שאכל שיעורא דרבנן דאתי דרבנן ומפיק דרבנן. פי' שאכל הגדול שיעורא דרבנן דהיינו כזית לר' מאיר או כביצה לר' יהודה דמדאורייתא ואכלת ושבעת וברכת כתיב ובהאי שיעורא מדרבנן

כשמירה איתנהו בזכירה. ומהאי טעמא נמי מחייבי באכילת מצה, דכל שישנו בבל תאכל חמץ אותיה בקום אכול מצה כדאיתא בפסחים¹¹⁵.

גרסינן בגמ' אמר ליה רבינא לרבא נשים בברכת המזון דאורייתא או דרבנן, למאי נפקא מינה לאפוקי נשים רבים ידי חובתן, אי אמרת דאורייתא אתי דאורייתא [ומפיק דאורייתא] אלא אי אמרת דרבנן הוי שאינו מחוייב בדבר וכל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתן. והא דמיבעיא ליה הכי ולא פשיטא ליה דאורייתא דהא מצות עשה שלא הזמן גרמא היא ונשים חייבות דבר תורה כדאיתא בקדושין¹¹⁶ משום דמספקא ליה משום דכתיב¹¹⁷ על הארץ הטובה אשר נתן לך והארץ לא נתנה לנקבות להתחלק, ואי משום בנות צלפחד חלק אביהן הוא שהיה מיוצאי מצרים. כך פרש"י ז"ל. וקשה לי אי סבירא לן דמדאורייתא לא מיחייבי אמאי חייבינהו רבנן בהאי מצוה טפי משאר מצות עשה שפטרן התורה. והכי אקשינן בגמרא למאן דהוה סבירא ליה דנשים חייבות בקדוש היום מדרבנן אמאי ס"ד למימר הכי דאם כן כל מצות עשה דפטרנהו מדאורייתא מדרבנן ניחייבינהו. וניחא לי דכיון (דמצות עשה) דאי לאו מיעוטא דהארץ הטובה אשר נתן לך הווי מחייבי מן התורה כיון דמצות עשה שלא הזמן גרמא היא משום הכי חייבינהו רבנן כי היכי דליהו בהאי מצוה כשאר מצות עשה שלא הזמן גרמא¹¹⁸.

115 מ"ג ב'. 116 שם. 117 דברים ח' י'. 118 בפנ"י כיון לזה בעיקר תירוצו לקו' זו עיי"ש ב'. 119 רשב"א ומאירי (ברשב"א יש כנראה השמטה בטה"ד. דפתח בעבדים וסיים בגרים). 120 ד' א'. 121 וכ"כ הרשב"ץ בתשובותיו ח"א סי' קס"ט: וכבר שאלו הראשונים ז"ל אמאי איבעיא ליה וכו' טפי מבעבדים וניחא להו דודאי בהמ"ז מ"ע שלהז"ג היא ופשיטא דעבדים חייבים כנשים כשאר מ"ע שלהז"ג אלא דמיבעיא ליה בנשים משום דכתיב על הארץ הטובה וכו' וא"ת מה"ט ליפטרו גרים ועבדים שהרי לא נטלו חלק בארץ. ותירצו בזה דשאני גרים ועבדים דזכרים הם ושם זכרים נטלו חלק בארץ וכו' ואני כתבתי בפי' ההלכות שלי שאפשר שהגרים חייבין מטעם זה אבל בעיא דרבינא כי היכי דאיתא בנשים ה"נ איתא בעבדים אלא דנקט נשים וה"ה בעבדים. שהרי שוים הם בחיוב מצוות. עכ"ל. וכ"פ הרמב"ם להדיא ברפ"ה מהלכות ברכות דעבדים חייבין מספק כנשים. ונלע"ד דהרשב"א ודעימי' שמחייבין בעבדים משום דשם זכרים נטלו חלק בארץ ס"ל כהמשנה למלך בהלכות מלכים פרק עשירי הלכה ז' דהא דעבדים כנשים היינו דוקא במ"ע שהז"ג, אבל במ"ע שלהז"ג או בל"ת שהנשים חייבות בהן אלא שנתמעטו רק מחמת גזה"כ או מסברא, מהנהו נתמעטו רק נשים אבל לא עבדים. אבל הרשב"ץ (וכנ"ד הרמב"ם כאן ובה) ע"ז פי"ב ה"ב לפמש"כ המשל"מ בהל' מלכים) ס"ל כהטו"א בחגיגה דאי לאו ג"ש דלה לה היה עבד פטור ממצות לגמרי, לפיכך במקום שנשים פטורות מהיכי תיתי לחייב העבדים. 122 לשון הרשב"א, וכ"כ התוס'. 123 מ"ט א'.

[אוצר החכמה]

בלחוד הוא דמיחייב ואתיא אשה דאכלה שיעור שביעה¹²⁴ דמחייבא מדרבנן ומפקא לבעלה דמחייב מדרבנן שלא אכל שיעור שביעה אלא שיעורא דרבנן כזית או כביצה.

ולענין פסק הלכה פסק הרמב"ם ז"ל¹²⁵ דספקא הוי אי דאורייתא אי דרבנן ומספק לא מפקי נשים רבים ידי חובתן. ואחרים אומרים¹²⁶ דקימא לן כרבה¹²⁷ דאתי למפשטא מההיא דבאמת אמרו וכו' ולא משגיחין ברבינא דדחי לה, חדא דרבה רביה דרבינא הוא, ואין הלכה כתלמיד במקום הרב. ועוד דאיכא נסחי בגמ' דגרסי' לעיל הכי וחייבין בברכת המזון פשיטא, ואהדרין מהו דתימא הואיל וכתוב בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בבקר לשבוע מצות עשה שהזמן גרמא היא קמ"ל, אלמא מלתא דפשיטא היא לכלהו דחייבות דאורייתא, ובריייתא דקתני אשה מברכת לבעלה¹²⁸ אפילו אכל כדי שביעה והא דקתני וכן מברך לאביו בשעונה אחריו (אמן) מה שהוא אומר, והכי אוקמוה בירושלמי¹²⁹, וכן דעת הראב"ד ז"ל. (בסד) [עוד] כתב הרב ז"ל דליכא שיעורא דרבנן [ד] אפילו כזית דאורייתא הוא לר' מאיר, ור' מאיר ור' יהודה בשיעורא דאורייתא פליגי פרק שלשה שאכלו¹³⁰. וכן דעת הרשב"א ז"ל. ועוד אכתוב מזה בפ' שלשה שאכלו בס"ד¹³¹.

[אח"ח 1234567]

מתני'. בעל קרי. מתקנת עזרא ואילך שתקן טבילה לבעלי קריין לעסוק בתורה כדאמרין [בב"ק בפרק מרובה]¹³².

ואינו מברך. אפילו בהרהור. לא לפנייה ולא לאחריה. כיון דברכות לאו מדאורייתא חייב לא אצרכוה רבנן. ועל המזון מברך לאחריו. דאורייתא היא. ומהרהר¹³³ בברכת המזון. ואינו מברך לפניו. ואפילו בהרהור דלאו דאורייתא היא. ר' יהודה אומר וכו'. מפרש בגמ'¹³⁴ טעמא דרבי יהודה דעשאן לברכות דלפני המזון ולאחריו¹³⁵ כהלכות דרך ארץ. והיא מסכתא בענין דרך ארץ ומתחלת דרכן של תלמידי חכמים והיא ז' פרקים¹³⁶ ופרק בן עזאי, וסבירא ליה לר' יהודה דבעל קרי מותר לשנות אותן הלכות ועשאן לברכות אלו כיוצא בהן.

וכתבו המפרשים¹³⁷ דהא דמשמע הכא דהרהור הוי כדיבור היינו דוקא בבעל קרי דכיון שאינו יכול להוציא בשפתיו הקלו בו שיצא בהרהור אבל אדם אחר דלאו בעל קרי לא נפיק כלל בהרהור, ואפילו למאן דאמר דס"ל פ' היה קורא¹³⁸ דאינו צריך שישמיע לאזנו מכל מקום צריך שיוציא בשפתיו. ופלוגתא היא בגמ' אי הרהור בעלמא כדיבור דמי אי לא. ופסק הרמב"ם ז"ל פ"א מהלכות ברכות¹³⁹ דכדיבור דמי. ובפ' שלשה שאכלו¹⁴⁰ אמרינן בבריייתא לא יברך אדם ברכת המזון בלבו ואם בירך יצא. וצ"ע. ואיפשר דמאי דאמר בלבו לאפוקי שאינו צריך להשמיע לאזנו אבל להוציא בשפתיו ודאי צריך¹⁴¹, דומה למאי דאמרין בפסחים¹⁴² מבטלו בלבו ודיו. וכן פי' הרמב"ם¹⁴³ ז"ל בלקוטיו.

124 היינו כשי' תוס' לעיל ט"ו סוע"א ותוס' ור"ן מגילה סופ"ב דלא אתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן. ועיין בספרנו לקמן מ"ח א' ד"ה וה"מ לאיצטרופי. 125 רפ"ה מהל' ברכות. בכ"י נ"ב עה"ג: "וכן ברמזים". 126 מכאן עסה"ד לקוח מהרשב"א. ועיין מש"כ במסקנת סוגיא זו בתשב"ץ ח"א סי' קס"ח. 127 צ"ל רבא וכן לקמן. 128 כצ"ל, וברשב"א טה"ד. 129 ה"ג. 130 מ"ה א'. 131 עמ' רל"ה ד"ה עד כזית ועמ' רמ"ח ועמ' רנ"ד ועיין עמ' ר"א ציון 257. 132 פ"ב ב'. 133 כ"כ תר"י והשלמה ומאירי, ועיין צל"ח. 134 כ"ב א'. 135 מכאן מוכח דלא כהגהת רש"ש לקמן כ"ב א' ברש"י ד"ה עשאן מחמת קר' המלאכת שלמה (ועיין שטמ"ק ותמצא תי' לקושתיו) ועיי"ש בצל"ח. 136 כוונתו למסכת ד"א זוטא שיש בה ז' פרקים (מלבד הפרקים שנוספו בש"ס וילנא ממחזור ויטרי). ופרק בן עזאי הוא פ"ג דמסכת ד"א רבה. (ועיין בהגהות הגר"א בריש מס' ד"א רבה). 137 הראב"ד בהשגותיו על בעהמ"א כאן, תר"י ועוד. 138 ט"ו א'. 139 ה"ז. 140 כנראה נחסר כאן כמה תיבות. הבריתא דלק' היא בפ' הי' קורא ט"ו א'. 141 כ"כ רש"י לעיל ט"ו א' ובעה"מ ותר"י. 142 במשנה מ"ט א' ובגמ' ח' ע"א וע"ב, ושם אי' "מבטלו בלבו", אך בטושו"ע סי' תל"ג כ' "מבטלו בלבו ודיו". ואולי גרסו כן בגמרא. 143 נראה שצ"ל הרמב"ן, אבל בלקוטיו לברכות לא מצאתי כלום, ואדרבה בריש פסחים כ' דנראה דהבטול בלב וא"ץ להוציא בשפתיו, וכוונתו לדחות הש"י (שהביאנוהו הר"ן והמאירי בדף ל"א ע"ב ובספרו מגן אבות ענין י"ח) דמבטלו בלבו היינו שא"צ להשמיע לאזנו אבל דיבור צריך. ואולי חסר כאן קטע שבו הביא הרשב"ץ דעה זו וסיים שאין הפי' כך אלא מבטלו בלבו ודיו וכן פי' הרמב"ן. וצ"ב.

[דף כ"א ע"א]

גמ'. אמר רב יהודה אמר שמואל ספק קרא ק"ש. אפי' פרק ראשון ואפילו פסוק ראשון.

אינו חוזר וקורא. כדמפרש טעמא דק"ש דרבנן. ובגמ' פריך והא כתיב בשכבך ובקומך ופריך ההוא בדברי תורה הוא דכתיב. ומתני' דמשמע דק"ש דאורייתא וברכה דלאחריה דרבנן הא תריצנא לה בגמ' אליביה.

ספק אמר אמת ויציב. וה"ה לאמת ואמונה דהא קימא לן דמזכירין יציאת מצרים בלילות¹⁴⁴.
[אוצר החכמה]

חוזר ואומר. כדמפרש טעמא דאמת ויציב דאורייתא שמזכיר בה יציאת מצרים דחיובא דאורייתא היא דכתיב¹⁴⁵ למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים.

¹⁴⁶ ואם תאמר האי ספק קרא קרית שמע במאי עסיקין, אם בשהוא ודאי שאמר אמת ויציב מאי אריא דק"ש דרבנן אפי' למ"ד ק"ש דאורייתא לא מהדרין ליה דכיון שודאי קרא אמת ויציב אין ספק שגם ק"ש קרא דסרכיה נקט ואתא, כדאמרין פרק היה קורא¹⁴⁷ גבי טעה בין כתיבה לכתיבה, ואם הוא ספק גם כן (הוא) [אם] אמר אמת ויציב אם לא, היינו ספק אמר אמת ויציב ויש לומר דלעולם במסופק בשתייהן וחוזר באמת ויציב ואינו חוזר בק"ש (והדר אמאי) [והכי קאמר ספק קרא ק"ש והיכי דמי כגון שמסופק ג"כ אם אמר אמת ויציב אינו חוזר וקורא ק"ש אבל אם]¹⁴⁸ מסופק באמת ויציב אע"ג דבריא לו שקרא את שמע חוזר ואומר אמת ויציב. ואם תאמר וכיון שבריא לו שקרא את שמע¹²³⁴⁵⁶⁷ אם כן הרי הזכיר יציאת מצרים בפרשת ויאמר, ולא גרע פרשת ויאמר לענין

זכירת [יציאת] מצרים משמעטא דאית בה יציאת מצרים דמהדר עלה רבי כדי לצאת מהזכרת יציאת מצרים כדאיתא בגמ' פ' היה קורא¹⁴⁹. ופירש הרב ר' שמעיה יש לומר דאין הכי נמי שאם בריא לו שקרא ויאמר אין צריך לחזור אמת ויציב, והכא פרק ראשון של שמע (קרא) [קרי] קריאת שמע משום דאית בה מלכות שמים, ופרשת ויאמר בכלל אמת ויציב היא.

ור' אלעזר אמר חוזר וקורא. דק"ש דאורייתא. אינו חוזר ומתפלל. משום דתפלה דרבנן, והכי אסיקנא לעיל דק"ש וברכת המזון דאורייתא ותפלה דרבנן. ופי'¹⁵⁰ גאון ז"ל דאינו רשאי לחזור קאמר דדילמא כבר התפלל ואיכא משום בל תוסיף, דהא תפלות כנגד תמידין תקנום ואסור להוסיף בתמידין, ור' יוחנן אמר ולואי שיתפלל כל היום כלו, דתפלה רחמי ניהו והלואי שיבקש רחמים כל היום כלו, ומיהו מתפלל ומתנה אם לא נתפלל זו לחובתו ואם נתפלל תהא לנדבתו.

והראב"ד ז"ל פי' דר' אלעזר אינו חייב לחזור קאמר ואם רצה לחזור רשאי, ור' יוחנן אמר חוזר חייב לחזור קאמר, דכיון דאלו רצה להתפלל כל היום כלו בדרך תחנונים אפשר והלואי יעשה כן, עכשו שנסתפק חייב לחזור. וכן נמי בההיא דלקמן דאמר רב יהודה אמר שמואל היה עומד בתפלה ונוכר וכו', שפי' הגאון ז"ל דחייב לפסוק כמו שכתוב בהלכות, פירשה הרב ז"ל שאינו חייב לפסוק אלא אם רצה פוסק באמצע ברכה¹⁵¹. ונראין דברי גאון ז"ל, וכן דעת הרשב"א ז"ל, וגם הראב"ד ז"ל עצמו כתב שנראין דברי גאון ז"ל. וגם בגמרא יש הוכח לפירושו¹⁵² אלא שאין להאריך.

144 ועיין צ"ח לעיל י"ג א' דהרי"ף והרא"ש השמיטו המשנה דמזכירין יצי"מ בלילות משום דס"ל דחכמים פליגי עלה ואינה אלא מדרבנן. 145 דברים ט"ז ג'. 146 מכאן עסה"ד מהרשב"א. 147 ט"ז א'. 148 הוספתי מהרשב"א. 149 י"ג ב'. 150 מכאן עסה"ד לקות מהרשב"א. ויש שם טה"ד וצ"ל [כבנדמ"ח מכ"י]: "והראב"ד ז"ל פי' דאינו חוזר ומתפלל אינו חייב לחזור ולהתפלל קאמר ואם רצה לחזור רשאי [וריו"ח] אמר חוזר חייב לחזור קאמר דכיון דאילו רצה להתפלל כה"י כולו בדרך תחנונים איפשר והלואי עכשו שנסתפק חייב לחזור". ובס' צרור החיים על הרמב"ם ריש ה' תפלה העתיק מספרנו כל מש"כ לעיל בשם הראב"ד וסיים: "ובהא לק"מ קושית הרשב"א להראב"ד והבן ודוק". ולא הרגיש בטה"ד שברשב"א ושהרשב"ץ עצמו רק העתיק מחי' הרשב"א ולא הוסיף ע"ז כלום. לשי' רה"ג ראה תשובה"ג שערי תשובה סי' נ"ו שהאריך רה"ג בפי' סוגיין. 151 פי' הראב"ד הובא בקיצור גם בהשגותיו על בעהמ"א. ועיין בהשגתו בפי' מתפלה ה"ו ובכ"מ שפי' דפליג רק אתפלת ערבית. ולפמש"כ הראב"ד כאן ולס' ד"ה מפרשי רבנו אפ"ל דפליג על עקר דינו של הרמב"ם. וצ"ב. 152 עיין רשב"א.

הבו גודל לאלהינו ואמרין ביומא¹⁶⁰ דהכי קאמר משה לישראל כשאברך על התורה לפניך ענו אתם אחרי אמר. ומה שכתב דחוזר ואומר אמת ויציב שמא¹⁶¹ שהרי הוא פוסק כר' אלעזר דאמר ק"ש דאורייתא, והיכי מזכי שטרא לבתרי לפסוק כשמואל דאמת ויציב. ואין ספק שהדין כן הוא כדברי הרב ז"ל שאם לא הזכיר יציאת מצרים בק"ש בפרשת ויאמר או נסתפק בדבר שחוזר להזכירה באמת ויציב דזכירת יציאת מצרים דאורייתא. ומה שהכניס ברכת המינין¹⁶² בכלל זה לאו משום דאורייתא היא אלא שמא יאמרו מין הוא, ובצבור שאנו וכדאיתא פ' תפלת השחר¹⁶³.

ומפרשי רבנן דה"מ ביחיד וכו'. הקשה הראב"ד ז"ל היכי אמרי רבנן גאונאי ז"ל דאין הצבור מתפללין נדבה לפי שאין הצבור מקריבין נדבה, והא אשכחן נדבה בצבור עולות שהיו מקריבין מן המותרות לקיץ המזבח. ותירץ שלא תקנו התפלות אלא כנגד החובות המצויות ולא כנגד הנדבות שאין מצויות, הילכך צבור אינן מתפללין נדבה מפני שנראין כמקריבין שלש תמידין ביום, אבל יחיד שיוכל להקריב נדבה יכול להתפלל נדבה¹⁶⁴. עוד הקשה הוא ז"ל ויחיד אמאי אינו מתפלל אפי' בתורת חובה כמה שירצה והא לא שיק למימר ביחיד שיוסיף בתמידין שהרי תמידין חובת צבור הן ולא חובת יחיד. ותירץ לפי דעת הגאון ז"ל שפי' הא דלקמן היה עומד בתפלה ונזכר וכו' שהוא חייב לפסוק

ולית הלכתא כשמואל דקסבר ק"ש דרבנן. דהא פרק היה קורא¹⁵³ כלהו סבירא להו דפסוק ראשון דאורייתא.

והלכתא כר' יוחנן. משום דר' אלעזר תלמיד הוא לגביה דר' יוחנן¹⁵⁴ ואין הלכה כתלמיד במקום הרב.

ובהלכות גדולות¹⁵⁵ כתוב דדוקא בספק התפלל אבל ודאי התפלל אינו חוזר ומתפלל. וכן כתב רש"י ז"ל משמו. ונראה דלא אמר כן אלא במתפלל אדעתא דחובה אבל אדעתא דרשות מותר, וכמו שכתוב בהלכות.

ועוד מצאתי כתוב בהלכות גדולות¹⁵⁶ שאם קרא קרית שמע ובא ומצאן קורין קורא פסוק ראשון לבדו, ע"כ. ומשמע מדבריו שאם הוא ספק קרא ספק לא קרא חוזר וקורא כלה, ואמאי והא קימא לן דפסוק ראשון בלחוד דאורייתא¹⁵⁷. ועוד ודאי קרא ק"ש אמאי חוזר פסוק ראשון. והא לא קשיא דשמא משום חשד הוא שלא יאמרו שאינו מקבל עליו מלכות שמים¹⁵⁸.

עוד כתוב שם ספק אמר אמת ויציב ספק לא אמר חוזר ואומר וכן ברכת המזון וכן ברכת המינין דחיובא דאורייתא נינהו חוזר ומברך, אבל שאר ברכות דרבנן אינו חוזר ומברך עד כאן. ותמהני למה לא הכניס בכלל אותן שבתורה ברכת התורה לפניו¹⁵⁹ דאמרין הכא בגמרא שהיא מן התורה דכתיב כי שם ה' אקרא

153 י"ג ב'. 154 כמבואר ביומא נ"ג א' וב"ב קנ"ד ב' ועוד. 155 פ"ג מהלכות ברכות. 156 פ"ג מהלכות ברכות. 157 עדיפא מינה כ' הרא"ה "דאפי' ודאי לו שקרא פסוק ראשון וספק לו על השאר חוזר על מה שספק לו, ואע"ג דפסוק ראשון בלחוד דאורייתא מ"מ כיון דק"ש כלל דאורייתא החמירו בספיקו לחזור בכולו, והיינו דאמרין לעיל (ט"ז א') טעה בין כתיבה חוזר לכתיבה ראשונה וכתבה רבנו ז"ל וקבעה הלכתא עכ"ל. 158 כעין זה כ' הרא"ש סי' י"ד וב"י סי' ס"ה. 159 הרשב"ץ לשיטתו לקמן ל"ה סע"א (עיי"ש"ב) ובתשובותיו ח"ב סי' קס"ג דבה"ת מן התורה. אבל הפר"ח בסי' מ"ז הביא שלר"פ בה"ת דרבנן וקרא אסמכתא בעלמא. וכ"כ הרבה מהאחרונים. 160 ל"ז א'. 161 כנראה חסר כאן, וגם המשך דבריו בקושייתו על בה"ג ק' להלמם דהא ר"א לא פליג אדשמואל באמורי"צ, ואם כוונתו להקשות אמאי חוזר אמורי"צ כיון שכבר הזכיר יצ"מ בפ' ויאמר, הרי כבר הקשה כך לעיל סד"ה חוזר וגם תי' הקושיא. ועכ"ל שלקה כאן הכ"י בחסר. 162 לפנינו אי' בה"ג שם "ברכת שבעת המינין" וכן גי' הרמב"ן לקמן מ"ט א', וע"כ זו הגי' הנכונה דכ"כ בה"ג בפ"ז דהיכא דמספקא ליה אי מז' המינין אכל דמחייבין ברכה מדאורייתא ארץ חטה ושעורה וגו' ואכלת ושבעת וברכת מספיקא הדר מברך ואי משאר מינין דחיובא דברכה דלהון מדרבנן הוא מספיקא לא הדר מברך. ואי גרסי' "ברכת המינין" קשיא אמאי שייר בה"ג ברכת ז' המינין דהויא לשיטתו מה"ת, וגם סיום דבריו "דחיובא דאורייתא נינהו" דוחק גדול הוא לפרשו כהרשב"ץ. גם עיין לקמן ל"ה א' בקטע המתחיל וברכת ז' המינין (עמ' קע"ט) דמשמע דאשתמיטתיה להרשב"א מש"כ בה"ג בפ"ז. 163 כ"ט א'. 164 הקו' והתירוץ דלעיל נרמזו בקיצור בהשגת הראב"ד על הרמב"ם ה"ת סופ"א. מש"כ לקמו בשם הראב"ד לא מצאתי במה"א. ונראה שהוא מפירושו למכלתיו.

והרב בעל ההשלמה ז"ל וגם הרשב"א ז"ל, וכמו שכתבתי למעלה.

ובהא אפילו ר' יוחנן מודה וכו'. אינו מחזור לרשב"א ז"ל דכיון דר' יוחנן מודה שיכול להתפלל בתורת נדבה אם כן אין כאן משום בל תוסיף לדעת ר' יוחנן, ואף אם תמצא לומר דלר' יוחנן אסור להתפלל שתי פעמים דרך חובה מ"מ עכשו שנזכר באמצע תפלה יכיון דעתו להיות תפלתו תחנונים ונדבה ויסיים כל התפלה. ואיני רואה בכאן דבריו, שאין הדעת נותנת שתהא תפלתו חציה בתורת חובה וחציה בתורת נדבה אלא או כלה חובה או כלה נדבה¹⁷⁰, וכיון שאי אפשר לה להיות חובה שכבר התפלל חייב לפסוק. אבל הרב ז"ל מצא כן בירושלמי¹⁷¹ מפורש דלר' יוחנן אינו פוסק ופליג עליה דשמואל בהא, דלשמואל פוסק ולר' יוחנן אינו פוסק. וכתב הרב ז"ל דכיון דבירושלמי עבדיה לה פלוגתא נקיטין כרבי יוחנן, דשמואל ור' יוחנן הלכה כרבי יוחנן, ואינו צריך לפסוק אלא גומר אפילו כל תפלתו ובלבד שיתכוין מכאן ואילך לנדבה. ואני אומר לפסוק ושלא לגמור, הואיל ונפק מפומייהו דרבוותא ז"ל אין לעשות מעשה בכך, וכל שכן בדורות הללו שנסתלקו הנדבות ואין מתפללין אותן כל עיקר¹⁷².

ואמר רב יהודה אמר שמואל וכו' אם יכול לחדש בה דבר. כבר כתבתי מחלקת הרמב"ם ז"ל והראב"ד ז"ל יחיד המתפלל נדבה אם צריך לחדש או לא. ופשטן של דברים מוכיח שצריך לחדש דהכא¹⁷³, אבל נראה שאין צריך, דהכא שאני שאם אינו מחדש נראה שהוא מתפלל אותה חובה כמו הצבור, אבל בינו לבין עצמו אין צריך.

יתפלל. פי' בתורת נדבה.

אמר רב נחמן כי הוינן וכו'. יש¹⁷⁴ מי שאומר דדוקא בתפלת יוצר ומנחה וכטעמא דאמרינן דגברא בר חיובא הוא אלא דרבנן לא הטריחו,

כדאיתא בהלכות לפי שהיחיד מתולדות הצבור הוא ואם שנה והתפלל אדעתא דחובה וקבע עצמו בחובת הצבור פוסק כמו שהצבור פוסקין. והוא ז"ל סובר שאינו חייב לפסוק אלא אם רוצה וכמו שכתבתי למעלה.

וכתב הרמב"ם ז"ל פ"א מהלכות תפלה¹⁶⁵ שיש מן הגאונים ז"ל מי שהורה שאסור להתפלל תפלת נדבה בשבתות וימים טובים לפי שאין מקריבין בהן נדבה אלא חובת היום בלבד. והראב"ד ז"ל¹⁶⁶ כתב שלא מן השם הוא שלא אמר ר' יוחנן ולואי שיתפלל אדם כל היום אלא ב"ח שהיא תפלת רחמים ובקשה ושוהה ביניהן כדי שיתחולל [דעתו] עליו כדלקמן¹⁶⁷ וכיון דעתו לבקש רחמים, אבל תפלת שבת ויום טוב שאינן אלא הודאות לא אמר ר' יוחנן, ואם יודה ויחזור ויודה ברכה לבטלה היא, וכן ברכות דיוצר וברכות דערבית וברכת המצות וברכת הפירות והדומה להם, עכ"ל.

עוד כתב הרמב"ם ז"ל¹⁶⁸ שצריך היחיד כשמוסיף תפלות לחדש דבר או בכל ברכה וברכה או בברכה אחת. והראב"ד ז"ל השיג עליו ואמר שאין צריך לחדש כלום וענין מחלקתן תלוי בפירוש סוגיא דגמרא וכמו שאכתוב לקמן.

וכתבו בשם רבינו אפרים ז"ל¹⁶⁹ שאפילו צבור יכולין להתפלל נדבה. ודברי הגאונים ז"ל עקר. ואפילו יחיד האידנא דלא מצי לכווני כולי האי בתפלה בעל נפש ימעט והלואי יתפלל בכונה תפלות המוטלות עליו חובה. ולא ראינו בדורותינו מי שנוהג בתפלת נדבה.

והא דאמר רב יהודה אמר שמואל היה עומד בתפלה ונזכר וכו'. כבר כתבתי שיש מפרשים הא דשמואל פוסק אם ירצה. והגאון ז"ל פי' כמו שכתוב בהלכות, וכן הסכימו הראב"ד ז"ל

165 ה"י. 166 בהשגותיו. 167 ל' ב'. 168 שם ה"ט. 169 מובא במאור ובמלחמות. 170 כ"כ תר"י ותוס' הרא"ש ומאירי (המאירי דחה ראית הרשב"ץ דלק' ופי' אחרת את הירושלמי). 171 פ"ד ה"ד. 172 וכ"כ בש"ע סי' ק"ז, ועיי' ש"בנו"כ. 173 תז"מ, או אפי' שנחסר כאן קטע שלם שכלל פי' הסוגיא אליבא דהרמב"ם והראב"ד, כמש"כ הרשב"ץ לעיל. הסברא דלק' מובאת בתר"י ומאירי, ור' ב"י ק"ז שביאר שי' הרי"ף בזה. 174 כל הקטע מועתק מהרשב"א. יש מי שאומר היינו הרמב"ם ה"ת פ"י ה"ז ודעימיה.

ובמוספין שבע ואומר קדושת היום באמצע, ומכאן יש סמך למנהגינו.

[דף כ"א ע"ב]

אמר רב הונא הנכנס לבית הכנסת וכו' רב הונא סבר יחיד. המתפלל עם הצבור ואומר קדוש, כן פירש רבינו שלמה ז"ל, והזיקו¹⁸⁰ לפרש כן שהרי משנה שלימה היא במגלה¹⁸¹ שאין דבר שבקדושה פחות מעשרה, דהיכי פליג רב הונא אמתניתין ואמאי לא אותבינן עליה מינה, אלא דביחיד בצבור הוא דפליגי דרב הונא ס"ל דכיון דבצבור הוא ואומר קדוש, הלכך אם לא גמר עד שלא הגיע שליח צבור לקדוש לית לן בה. אבל מודים אעפ"י שהוא אומר מודים אם לא אמר עם הצבור הרואה את כולן כורעין והוא אינו כורע נראה כמי שכופר במי שחבריו משתחוין לו.

ונראה דלית הלכתא כרב הונא, אע"ג דלא פליג אמתניתין דמגלה, משום דרבים פליגי עליה ר' יהושע בן לוי ור' יצחק, ועוד דקשישי¹⁸² מיניה הו, ועוד דמפרשי בגמ' דעתייהו מנין שאין היחיד ואומר קדוש, משמע דכותייהו ס"ל דאפילו בצבור לא יאמר היחיד קדוש.

והא דאמרין הכא שאין היחיד ואומר קדוש יש אומרים דדוקא קדוש שבתפלה אבל קדוש של יוצר המאורות ואומר ואפי' בינו לבין עצמו שלא עם הצבור, שאינו אלא ספור דברים שהמלאכים אומרים כן. וכן כתב הרמב"ם ז"ל בתשובת שאלה¹⁸³ וכן נמצא במסכת סופרים¹⁸⁴. אבל דעת הגאונים ז"ל¹⁸⁵ שאין אומר קדושה ביוצר אור ביחיד, וכן נראה ממה שפירשו גבי אין פורסין על שמע בפחות מעשרה¹⁸⁶ שפירשו שאין לברך אותה ברכה מפני קדושה שבה אלא בעשרה שאחד מברך וכולן עונים, זהו לשון

אבל בתפלת המוספין פוסק אפי' באמצע ברכה דהא ליתא בחול ואם כן גברא לאו בר חיובא הוא כלל, והוה ליה כאידך שנזכר שנתפלל דפוסק. והראב"ד ז"ל פי' דלא שנא¹⁷⁵ דאפילו תפלת המוספין ראויה היתה לכל שמנה עשר ברכות, ואם התפלל שמונה עשר וחדש בה מעט למוספין יצא, וכדאמרין בירושלמי פרק תפלת השחר¹⁷⁶ בענין כמה ישהא בין תפלת יוצר לתפלת מוסף כדי הילוך ד' אמות, רב אמר צריך לחדש בה דבר, ר' זעירא בעי קומי ר' יוסה מהו צריך לחדש בה דבר, אמר ליה אפילו אמר ונעשה לפניך את קרבנות חובותינו בתמידי יום וקרבן מוסף יצא¹⁷⁷. הלכך אם התחיל בברכה גומרה. ויותר מזה מבואר שם בירושלמי דגרסינן התם נכנס ומצא צבור מתפלל לתפלת המוספין אם יכול להתחיל ולגמור ולענות אמן יתפלל ואם לאו אל יתפלל, באיזה אמן אמרו, חד אמר באמן של האל הקדוש וחד אמר של שומע תפלה, ולא פליגי כאן בחול כאן בשבת. דאלמא נהוגין היו במוספין דר"ח להתפלל י"ח ברכות אלא שבשבת הקלו כמו שהקלו בשאר תפלות היום, וכיון שכן אף בתפלת המוספין איכא נמי טעמא דגברא בר חיובא הוא הלכך אם התחיל גומר אותה ברכה.

ויש מרבותינו הצרפתים ז"ל¹⁷⁸ שהיו תמהים במנהגינו שאנו מתפללין במוסף של ר"ח בחול שבע, דמהאי גמרא דבני מערבא משמע שמתפללין שמונה עשרה וכדכתיבנא, וכן נמי מוכח תלמוד שלנו שלא הזכירו שבע אלא בשבתות וימים טובים דמשום כבודן לא הטריחו רבנן כדאמרין הכא. אבל יש סמך למנהגינו מדתניא בתוספתא¹⁷⁹ כל יום שאין בו מוסף כגון חנוכה ופורים ערבית שחרית ומנחה מתפלל שמונה עשרה ברכות ואומר מעין המאורע בעבודה ואם לא אמר אין מחזירין אותו

175 בכ"י נ"ב עה"ג: "כן ברמזים". 176 ה"ו. 177 בכ"י נ"ב עה"ג: "כן ברמזים". ועיין לקמן עמ' קנ"ו ציון 286 שבס' חקרי לב הקשה מהירושלמי שהביא פה עמש"כ הרשב"ץ שם. 178 כ"כ תוס' ותורי"ח. 179 פ"ג הי"ד. 180 עפ"י הרשב"א. 181 כ"ג ב'. 182 צ"ע מנ"ל שר' יצחק (המובא כאן בכ"י שבדק"ס וברי"ף ושר') קשיש מר"ה. אדרבה במחלוקתם בעירובין י"ז א' נזכר רב הונא לפני ר' יצחק. 183 בהוצ' פריימן סי' פ"א, הובאה בתשו' הרשב"א ח"א סי' ז' ובכ"י נ"ט, ושם נתבארו כל השיטות. 184 סופט"ז. ועיין ב"י שם. 185 סידור רס"ג עמ' י"ג ובשמו בסרע"ג השלם ח"א דצ"ז, ה"ג ד"ב עמ' 224 בשם רב נחשון גאון. שבה"ל השלם סי' י"ג בשם רב נטרונאי. פי' הגאונים דלק' גבי איז פורסין על שמע הובא בר"ז למגילה כ"ג. 186 מגילה כ"ג.

יראה ככופר, וכן כתבו רבותינו הצרפתים ז"ל¹⁹⁷. וי"א¹⁹⁸ דדוקא באמצע ברכה אבל אם הוא בסוף ברכה אינו כורע שהרי אמרו¹⁹⁹ שאין לכרוע אלא באבות ובהודאה ולא בסוף [שאר] הברכות.

גרסינן פ' כל כתבי²⁰⁰ וכו' בכל כחו. בכל כונתו²⁰¹. ואמרינן נמי התם דהוי בן העולם הבא. ואמרינן במכילתין בפ"ק כל זמן שישראל נכנסין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ועונין אמן יהא שמיה רבא²⁰² מברך הקב"ה מנענע ראשו ואומר אשרי המלך שמקלסין אותו בניו כך.

גרסינן בגמ' סוטה²⁰³ בזמן ששליח צבור אומר מודים וכו'. נראה דהאי דכרעי צבורא בהדי שליח צבור במודים משום דמה שהוא הודאה אינו מן הדין שתהיה על ידי שלוחו של אדם אלא כל אדם בעצמו צריך שיוודה להקב"ה ואם לא עשה כן נראה ככופר²⁰⁴.

אמר רב פפא הילכך נימריהו לכלהו. ובירושלמי דמכילתין²⁰⁵ חתמי בה כלהו אמוראי בא"י אל ההודאות. וכתב הרשב"א²⁰⁶ ז"ל שאע"פ שאינה פותחת בברוך שמא עשאוה כסמוכה לעבודה, ואי נמי [יש] קצת שחותמות ואינן פותחות ואע"פ שאינן סמוכות ע"כ. וכבר כתבתי מה שנראה לי בזה פ"ק דמכילתין²⁰⁷. והרא"ש ז"ל היה נוהג כירושלמי²⁰⁸. ולא ראיתי מי שנוהג כן, ובכה"ג טוב למעט בברכות בדבר שאינו מפורש בתלמודינו משום חשש ברכה לבטלה.

פורס כלומר חוצה מלשון פרוסה, שחצי הברכות אסור לאומרן בקדושה שבהן ביחיד. וכן כתב הרמב"ם ז"ל בהלכות ק"ש¹⁸⁷. וכן כתבו רבותינו הצרפתים שאומרים כך עונין באימה ואומרים ביראה קדוש והאופנים אומרינן ברוך¹⁸⁸ ויש מדלגין מבשפה ברורה עד לאל ברוך¹⁸⁹. אבל סדר קדושה דובא לציון ודאי יחיד אומר אותה¹⁹⁰.

ודכולי עלמא מפסיק לא פסיק. תפלתו לענות קדוש עם הצבור וכן למודים. וכתב רש"י ז"ל¹⁹¹ דמדקימא לן פ' לולב הגזול¹⁹² דשומע כעונה יש ללמוד למתפללין בצבור ושליח צבור אומר קדוש ואמן יהא שמיה רבא שישתקו מתפלתן וישמעו והרי הן כעונין אחריו ולכשיגמור הקדושה יחזרו לתפלתן, וכתב שכן יסד רבנו יהודאי גאון ז"ל בהלכות גדולות¹⁹³. ואין כן דעת ר"ת ז"ל ור"י ז"ל¹⁹⁴ ואדרבה מהתם משמע דאסור לשתוק, דכיון דשומע כעונה הוה ליה כמפסיק והא הכא [אמרינן] דמפסיק לא פסיק. ויש שרוצין להכריע מדאמרינן הכא שאם יכול¹⁹⁵ להגיע ש"צ לקדוש או למודים יתחיל ואם לאו אל יתחיל, ואמאי יתחיל ולכשיגיע ש"צ לקדוש ישתוק, אלא דכיון שהשתיקה הויה כהפסקה משום הכי לא יתחיל. ואין זו הכרעה כלל דאע"ג דשומע כעונה אפי' הכי עונה עדיף טפי ומצוה מן המובחר, ודברי רש"י ז"ל נראין עיקר¹⁹⁶ וכן נמי כשיגיע שליח צבור למודים יכרע עמו באי זה מקום שיהיה מתפלתו שלא

¹¹²³⁴⁵⁶⁷
אוצר החכמה

187 נמצא בהל' תפלה פ"ז הי"ז. 188 כ"כ שבה"ל סי' י"ג, הוב"ד באגור סי' ק"כ בשם ה"ר ברוך וממנו בב"י שם עיי"ש ב. 189 המנהיג דיני תפלה סי' ל"א. 190 כ"כ הר"ן בפ"ד דמגילה, הרא"ש והמאירי בסוגיין ועוד. 191 בסוכה ל"ח ב'. 192 סוכה ל"ח ב'. 193 בפרקין. 194 בתוס' כאן ובסוכה. 195 כנראה דילג כאן המעתיק כמה שורות, ודעת ה"ש שרוצין להכריע" כ' הר"ן בסוכה דסברי דמ"ש שם "דשמע ולא ענה יצא היינו דוקא בשראוי לענות אבל אם אינו יכול לענות כגון שאינו נקי או שמתפלל ואינו רשאי להפסיק אינו יוצא בשמיעה ולפיכך אמרו דמי שנכנס לכהנ"ס ומצא צבור שמתפללין שאם אינו יכול להתחיל ולגמור אל יתפלל כדי שיאמר קדושה עם הצבור ולא סגי ליה שישתוק בתוך תפלתו כיון שאינו רשאי לענות" עכ"ל הר"ן, וכ"כ הריטב"א בסוכה, וזו שי' ר' אברהם בר שלמה שבשבה"ל כלל א' סי' ט' שהוב"ד בשאג"א סי' ו' והאריך בביאורה. 196 וכ"כ הר"ן שם. 197 ר"ת בתוס' ובתרי"י ועוד. 198 תוס' ועוד. 199 לקמן ל"ד א'. 200 שבת קי"ט ב'. 201 כן פרש"י בשבת. 202 ה"ג לעיל ג' סע"א בכל הדפוסים הישנים ובראשונים שהובאו בדק"ס, ואצלנו נדפס כהגהת רש"ל עפ"י התוס' שם. 203 מ' א'. 204 פ"י דבריו נר' כדוגמת מ"ש בירושלמי שאין אדם מוציא את חבירו בתפלה כדי שיהא כל א' מבקש רחמים על עצמו. [ולענ"ד אפ"ל בע"א עפ"מ"כ בארחות חיים הל' תפלה סי' ל', וכ"כ המנהיג הל' תפלה סי' ג', שהטעם שכורעים בהודאה דכתיב ואשתחוה למלך ומתרגמין ומודינא למלכא עכ"ל, אלמא דהודאה ל"ה אמירה גרידא אלא אף מעשה יש בה דהיי' ההשתחוה וע"ז לא שייכא שליחות]. 205 פ"א ה"ה. 206 בסוף פ"ה. 207 י"א א' בארוכה. 208 כ"כ הטור בסי' קכ"ז.

בן בתירה בטבילה²¹⁵, ומשום דהוה משמע מהאי לישנא דדוקא בטבילה לא נהוג אבל ט' קבין נהוג [משום] הכי פי' רי"ף ז"ל דכלל כלל לא נהוג בדברי תורה בשום טהרה לא בטבילה ולא בנתינת תשעה קבין.

כר' יאשיה בכלאים וכו' חטה ושעורה וחרצן²¹⁶. דליהו כלאי זרעים וכלאי הכרם כאחת דכתיב לא תזרע כרמך כלאים דאלמא בעינן כלאים לבר מכרמך. והאי²¹⁷ דמצריך ר' יאשיה שני מינין בהדי כרם היינו לחייבו משום כלאי הכרם, אבל משום כלאי זרעים בשני מינין בשדה בור מיחייב מדכתיב²¹⁸ שדך לא תזרע כלאים היינו שני מינין ושדך אפילו בור משמע²¹⁹. וא"ת אם כן אמאי אצטריך לאו בכלאי הכרם הא אפילו בלא חרצין לקי משום [חטה] ושעורה. בירושלמי בעו לה והכי גרסינן התם²²⁰ על דעתיה דר' יאשיה כתיב שדך לא תזרע כלאים לאיזה דבר נאמר כרמך לא תזרע כלאים רבנן אמרין להתרייה. פי' שאם התרו בו משום שניהן לוקה שתים. ומיהו אע"ג דלא לקי משום כלאי הכרם אלא עד שיזרעם במפולת יד, הני מילי לענין מלקות אבל לענין איסור הפירות אע"פ שלא זרען כאחת אלא זרען בכרם נטוע כבר והוסיפו באחד ומאתים הפירות אסורין. והיינו המעביר עציץ נקוב בכרם דמקדש, ונפקא לן בחולין פרק (אותו ואת בנו²²¹) מפן תקדש המלאה הזרע וקימא לן בזרוע מעקרא בהשרשה ונטוע ובא בתוספת. ולא מסתבר לאוקומי כל הני דמעביר עציץ נקוב דלא כר' יאשיה, אלא אפילו כר' יאשיה איתנהו אלא דבעי ב' מינין בעציץ ולרבנן סגי במין אחד. והרמב"ם

גרסינן פ' אין עומדין²⁰⁹ רבה כרע תחלה וסוף, אמר חזינא ליה לרב נחמן דכרע והדר [כרע] ולרב ששת דכרע והדר כרע. ופירש הראב"ד²¹⁰ ז"ל דבכריעות דמודים דרבנן איירי וכדגרסינן בירושלמי²¹¹ תני הכל שוחחין עם ש"צ בהודאה, אמר ר' זעירא ובלבד במודים, ר' זעירא הוה סמיך לקרובה כדי שיהא שוחח עמו תחלה וסוף. ונראה מכאן ששוחחין במודים דרבנן בסוף אבל אין משגיחין לשוחח עם החזן בסוף ההודאה אלא באיזה מקום שיסיים מודים דרבנן, ור' זעירא הוה מכוין ואומר מעט מעט כדי שיסיים עם החזן ונראה כאלו כורע עמו תחלה וסוף.

כתב רבינו הא"י גאון ז"ל וכו' מלתא מילתא בלחשא. פי' ואפי' הקדושה בנסח שאומר השליח צבור מלה במלה, וכן פירשו רבותינו הצרפתים ז"ל²¹², ואין לחוש להפסק כלל בזה כמו שכתוב בהלכות. והא דאמור רבנן כו'. כדאיתא בהלכות.

[דף כ"ב ע"א]

פיס' ר' יהודה אומר וכו' מעשה בתלמיד אחד. בעל קרי הוה.

מגמגם וקורא. שלא היה מחתך את האותיות²¹³.

פתח פיך ויאירו דבריך. ואפילו נתינת תשעה קבין לא צריך²¹⁴.

אמר רב נחמן האידנא נהוג עלמא כהני תלתא סבי. דכלהו להקל. כר' יהודה בן בתירה בדברי תורה. בגמרא לא גרסינן הכי אלא כר' יהודה

209 ל"ד ב'. 210 מכאן עסה"ד מועתק מהרשב"א סוף פ"ה ונכפל בספרנו לקמן ל"ד א' במשנה בעמ' קע"ה. 211 פ"א ה"ה. 212 סמ"ק סי' י"א ותוד"ה אין. 213 כ"כ תר"י. ועיין רש"י לקמן ע"ב ד"ה מגמגם. 214 כ"כ הרשב"א. 215 כן גי' ההשלמה, אבל בגמ' דידן כאן ובחולין קל"ו ב' ובכת"י שבדק"ס גרסינן כברי"ף. 216 מלשון תחילת דבור זה ושלאחריו נראה שגרס כאן ברי"ף כך: ארנב"י האידנא נהוג עלמא כהני תלתא סבי כריב"ב בד"ת דתניא ריב"ב אומר אין ד"ת מקבלין טומאה כר"י בכלאים דתניא רי"א לעולם אינו חייב עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד וכו"א בראשית הגז דתניא רא"א ראשית הגז אינו נוהג אלא בארץ. וכן הגי' ברי"ף בר"פ ראשית הגז בהיפוך הסדר. או שהיתה גי' הרשב"ץ ברי"ף כגי' כ"מ שבדק"ס בגמ'. אבל ברא"ה נראה שגרס ברי"ף כבנדפס. 217 כל קטע זה הוא מלשון הר"ן בפ' ראשית הגז ובספ"ק דקידושין. 218 ויקרא י"ט י"ט. 219 בכ"י ג"ב עה"ג: "הן אמת שכ"כ התוס' והר"ן ז"ל בספ"ק דקדושין, אבל בסוף פרק אותו ואת בנו דף פ"ב ע"ב דחו התוס' פי' זה וכתבו דזריעת כלאים משמע שני מינין זרעים וחרצן לאו מין זרע הוא, אבל אין לפרש דמשמע ליה לא תזרע בהדי כרמך כלאים אבל שדך בלא שום זרע קרוי שדה, דהא לא שייך לפרש כן גבי בהמתך, יע"ש ובפסחים דף מ"ז בתוס' ד"ה ומוקדשיו יע"ש". 220 כלאים רפ"ח. 221 צ"ל פרק כל הבשר (קט"ז א').

לפי שגדילין הרבה ואיכא ערבוביא ועושין
אשכולות כגפנים אסורין משום כלאי הכרם.
ובפ"ק דקדושין²³⁰ מסקין דכלאי הכרם נוהגין
אפילו בחוצה לארץ וכלאי זרעים מותרין בחוצה
לארץ.

וכר' אלעאי בראשית הגז וכו'. בשחיטת חולין
פ' הזרוע²³¹ יליף מקרא דלא נהיג אלא בארץ.
ורש"י²³² ז"ל כתב פ' ראשית הגז²³³ דה"ה
למתנות, דהיינו הזרוע והלחיים והקיבה שאינן
נוהגות אלא בארץ. וטעמו ז"ל דכיון דתרווייהו
דהיינו מתנות וראשית הגז מחד קרא נפקי ליה
לר' אלעאי דגמר נתניה נתניה מתרומה כיון
דס"ל כותיה בראשית הגז אלמא ס"ל דילפינן
נתניה נתניה וה"ה למתנות. אבל אין זה נכון
כלל, דהא כוליה פרקין דהזרוע דהיינו דמתנות
נוהגות בחוצה לארץ ורבנן בתראי דבכל קנסי
להו אטמא וגלימא²³⁴, ובפ' הבא על יבמתו²³⁵
נמי אמרינן גבי חברי דאתו לבבל דגזרו שלש
על שלש על בשר מפני המתנות. אלא ודאי
אע"ג דנהוג כותיה בראשית הגז לא עבדינן
כותיה במתנות, דאפשר למפלג ביניהו
בטעמייהו לחייב במתנות ולפטור בראשית הגז,
אלא שאין כאן מקום להאריך²³⁶. וכן דעת
הרמב"ם ז"ל²³⁷ דמתנות נוהגות בחוצה לארץ.

כי אתא זעירי אמר בטלוח לטבילותא בבעלי
קריין. ולא²³⁸ דוקא לטבילותא (דהא) [דה"ה]
לנתינת קבין דהא אמרינן דנהוג עלמא כר'
יהודה בן בתירא בהא ורבי יהודה בן בתירה
אפי' נתינת קבין לא מצריך וכדכתיבנא לעיל.

ז"ל²²² החמיר עוד שאפילו במין אחד אסור לר'
יאשיה דלא מצריך ב' מינין לבד מכרם אלא
למלקות אבל בחד מינא נאסרין הפירות. ולא
נהירא²²³ דהא אמרינן פ"ק דקדושין²²⁴ רב נחמן
ורב ענן חזיוה ליההוא גברא דקא זרע ביני גופני,
אמר לייתי מר ולשמתיא אמר ליה לא נהריתו
לא קימא לן כר' יאשיה וכו' בתמיהא, ואם
איתא דפירי מיתסרי אפילו לר' יאשיה היכי
שתיק רב נחמן ולא אסרינהו לפירי. וכ"ת מפני
שאין התבואה מתקדשת אלא משתשליש
ובענבים משיעשו כפול הלבן וכדאי' פ"ק²²⁵
דכלאים, אי הכי היה לו לומר שלא יניחם
בקרקע עד שיאסרו. אלא משמע דלא חשיב
[כלאי ה]כרם לר' יאשיה כלל בפחות משני מינין
אפילו לאסור הפירות.

והראב"ד²²⁶ ז"ל כתב דאפי' בשני מינין לא
נאסרו הפירות בעציץ נקוב מדאורייתא אלא
בקנבוס ולוף דהנהו אסירי מדאורייתא כדאיתא
במנחות²²⁷ משום דכתיב פן תקדש המלאה
הזרע ותבואת הכרם זרע שדומה לתבואת הכרם
וקנבוס ולוף אינן עושין אלא לשלש השנים
ככרם, אבל שאר מינים לא מתסרי אלא מדרבנן
בלחוד.

וי"א²²⁸ דהא דאמרינן התם לא אסרה תורה אלא
קנבוס ולוף לאו לאפוקי חטה ושעורה אתא,
דכל חמשת המינין ודאי כלאים הם מן התורה,
אלא לאפוקי שאר זרעוני גנה שאין נאכלין
דומיא דקנבוס ולוף שאינן כלאים בכרם, כדחניא
בתוספתא²²⁹ הארוס והקסוס ושושנת המלך מין
זרעים ואינן כלאים בכרם, אלא דקנבוס ולוף

222 בה' כלאים פ"ה ה"ז, ועיי"ש בכ"מ ע"ד הר"ן. 223 בכת"י נ"ב עה"ג: "עיי' להר"ן ז"ל סוף פ"ק דקידושין
שכתב כן כדברי הרב ובעל כפתור ופרח ז"ל נמי בפרק ששה וחמשים כתב כן יע"ש נאם ח"י אני. ואח"כ ראיתי
להר"ש ברפ"ח דכלאים שפי' כפי' הרב והר"ן והתוס' ספ"ק דקידושין והוקשה לו כן דהא לא שייך לפרש כן גבי
בהמתך לא תרביע כלאים וכתב שיש לחלק ע"כ והתי"ט בספ"ק דכלאים פי' החילוק יע"ש נאם ח"י אני". 224 ל"ט
א'. 225 צ"ל פ"ז דכלאים (משנה ז'). 226 מובא ברשב"א. 227 ט"ו ב'. 228 זו ש' התוס' במנחות
ט"ו ב' והר"ן בפ' ראשית הגז שמוכא כאן לשונו עסה"ד. 229 כלאים פ"ג הי"ג (ועיי' רמב"ם פ"ה מכלאים הי"ט
ובהשגת הראב"ד). 230 ל"ט א'. 231 כ"ה גם ברש"י כאן, אבל איננו בפ' הזרוע כ"א בפ' ראשית הגז בדף
קל"ו א'. 232 מכאן עסה"ד לקוח מהר"ן ר"פ ראשית הגז. 233 קל"ו ב' ד"ה כר' אלעאי. 234 חולין קל"ב
ב'. 235 יבמות ס"ג ב'. 236 עיי' בר"ן שם שהאריך. 237 הל' בכורים רפ"ט. 238 כה"ד מהרשב"א.
ויש שם טה"ד והשמטה שיש לתקנה עפ"י ספרנו וכצ"ל: אלא משום דאינן מצרכי טבילה קאמר הכא (בטבילה
להקל) [בטלוח להחיא טבילה, וכן נמי משמע בירושלמי ד]אפילו בט"ק נהגו להקל וכו' ואם איתא דלא אמרו [אלא
שאין טובלין אבל בט' קבין חייב אכתי איתא לקושיין ברחיצה אסור לכ"ש בתשמיש אלא] במקום שאין טובלין
ואיז נותניז אפי' ט"ק קאמר.